

NÅR
SPRÅKET
REVNER-

ERFARINGER AV DET ORDLØSE I LYS AV
NOEN BEGREPER HOS JULIA KRISTEVA

av
Magdalene Thomassen

Lvert som hovedoppgave ved
Psykologisk Institutt
Universitetet i Oslo
våren 1991

ISBN 82 -569 -1103 - 4

"Hvem kan fortelle historien
om den gamle mannen?
veie fravær på en vekt?
måle mangel med et spann?
summen som utgjør
verdens lidelser?
inneslutte Intetheten
ved hjelp av ord?"

Samuel Beckett

Forord

I utskrivningen av denne oppgaven har jeg for hvert punkt hatt en overveldende følelse av at bare det punktet i seg selv danner grunnlag for en hovedoppgave. Den herværende ene ville i såfall måtte ha blitt ni ! Jeg er således klar over at jeg innenfor svært begrensede rammer behandler ubegrenset omfattende og kompliserte spørsmål; det er en umulighet å kunne forfølge dem "til bunns".

Jeg har her i all beskjedenhet bare villet ta et skritt tilbake fra opplevelsens ureflekterte område for å forsøke å belyse det ved hjelp av deler av teorier som har vært av betydning for meg.

Jeg har også av og til en mistanke om at det som oppleves som så omfattende og komplekst ved tematikken, kanskje bunner i at selve prosjektet går utover språkets og tankens mandat : Isåfall, - hvis en ender opp med at det ordløse virkelig er løst fra ordene, og må få leve sitt eget liv mellom diktanes verselinjer eller i musikkens, billedets, sansningens bevegelige former, d.v.s; ender en opp med at det ordløse er det vi ikke kan si noe om - , vel, så er det ikke så verst bare det.....

Selv om det i det kliniske materiale ikke finnes biografiske el. anamnesticke data som skulle kunne bidra til å identifisere klienten, er oppgaven klausulert p.g.a. materialets høyst personlige karakter.

Oversettelsene fra fransk er mine egne.

Julia Kristeva er født i Bulgaria i 1941.
Hun fyller altså 50 år i år.

Takk til Sigmund som med sin interesserte støtte har oppmuntret meg til å stå på.
Takk til min veileder Kjell vonKrogh som alltid imøtekommende har gitt meg tid.
Takk til Erling som har gjort det mulig å skrive denne oppgaven.

Oslo, 8.mars, 1991

Innhold

Sammendrag

Forord

Vignett: - Dagboksfragmenter fra en terapi - **iv**

Innledning	9
Subjektets språk	15
Språk og ikke-språk	19
Språket og kroppen	25
Språk og affekt	29
Det semiotiske	35
Språket spent ut mellom drift og symbol: la signifiante	38
Kroppssubjektet	46
Subjektets tomrom: tapet av Tingen	54
Kjærlighetens diskurs	61
Det talende subjekt	66
Subjektets prosess	69
Et åpent system	72
Avslutning	75
Referanser	84

Vignett: - Dagboksfragmenter fra en terapi :

“Språket revner, jeg faller ned i sluket og går istykker”

Disse spredte notatene er “Line”s,- klientens-, opplevelse av noen passasjer i noen terapi-timer over en periode på en 5-6 år.

Fragmentene er som oftest skrevet ned rett etter timene, og er selv en del av kampen med ordene.

Sitatene utgjør et subjektivt, selektivt, men autentisk utvalg.

***

“Så skjer det igjen. Og igjen og igjen. Det Umulige.

Smertepunktet. Og jeg har ingen ord !

Jeg står der og balanserer mellom samfunn og avgrunn

- å kunne si noe ! Det Umulige

Språket revner og jeg er på den andre siden

***

Jeg faller ned i det tomme rom uten hud til å holde meg sammen.

Jeg synker, jeg synker . Det lukker seg over meg.

umuligheten ingen ord ingen lyd umulig å være der ute

***

Den frigjørende, euforiske følelsen; at ordene flyter, enkelt og gjennomsiktig, som en strøm av klart kildevann - å kunne snakke om det alt sammen!

Å våge å tro det er mulig....så skjørt, skjørt.....

Smakk!

Broen over vollgraven smeller opp. Forbindelsen brutt.

Havlandet.....

Ser det velkjente gråblå og det sorte, sorte sluket. Armer av tang som duver mot meg, dønning på dønning av mørke og farver. Grønt. Blått. Slynger og knuter.

Stumt.

Holde den fast, den Blå-Verden-Bortenfor

- - å tro at den noengang kunne løftes opp til dagklart lys, overfor noen !

****

*Jeg er det eneste menneske der nede
i den Store Stillhetens Mørke*

***

*Det blir på en måte så feil, så falskt å prøve å si noe om det egentlige,
hvordan ting er for meg - det blir å late som om det var mulig å si noe!
Og det er jo ikke det for meg, jeg kan ikke snakke fra den Andre verden
Jeg står på utsiden av ordene og blør
noe lukker seg rundt meg
verden utenfor lukker seg for meg
umuligheten å nå ut, til noe, til noen*

*- når det først er blitt umulig, når bruddet først er der, da dør alle ordene på
leppene mine, ønsket om å si noe til deg møter bare muren av umulighet i meg
...kjemper den kampen, prøver å snakke, det svinner på vei opp fra havdypet,
det er ikke noe der å si, der er ingen ord*

***

*hvis jeg stenger deg ute går jeg fortapt
hvis jeg gir opp å kjempe den kampen*

***

*Etterhvert opplever jeg den Blå-Verden-Bortenfor som et fengsel.
Der er ikke mer glede ved det skjulte, skjønnheten og fargene viker plassen for
forvitrede former, giftgrønnt, gallegult. Svart Natt*

***

*Jeg ønsker det jo, å kunne si noe, snakke, være her oppe,
men med et slag; Umuligheten. Stumheten.
makteløsheten overfor dette som sparker beina under meg
og jeg synker*

.....

*hvilken avgrunn er det jeg kastes ned i jeg sønderrives jeg går i stykker rives i
biter jeg revner alt revner kroppen min splintres i tusen biter
har aldri ord det bunnløse det bunløst smertefulle*

ser inn i det terroriserende sluket av forvridde former
 ikke bare er du borte, men alt blir borte
 ser deg ikke, ugjenkjennlig
 suges inn, ned, mørkt
 prøve å skrive det av meg
 men der er ingen ord der
 ser deg ikke!
 mister taket
 der er ingen ingenting ingensteds

(.....Idag var det dét : å skulle slutte engang.)

***

Det er angsten;
 å bli sugd ned i det bunnløse rommet
 i den bunnløse stillheten
 i de tusen splintrede deler
 forvitret form hvor Ordet aldri har funnet sted

angsten for det stumme sluket
 at det skal lukke seg evig

***

Før var Havlandet.
 Nå er bare sønderrivelsen

***

Jeg merket det allerede da jeg ringte på døren: redselen. det ville bli umulig idag.
 ordene forlater meg. alt blir tomt inni meg. fargene forsvinner.

Ritsj,rætsj, så var alt revet over. Brudd.
 Umulig å si noe .

Du blir et flatt bilde i sort-hvitt , hvorfor sitter du der som en grå maske foran
 meg, pappmaske blottet for farger, mørk i ansiktet , med ryggen til går du bortover
 en endeløs landevei, bort fra meg.....

Ja. Jeg så det idag: redselen for at min utstrekning
 bare møter det mørke utilgjengelige
 gjør det idet hele tatt å si noe katastrofalt,
 kaster meg inn i forlattheten, forstøtt, forkastet .
 Redselen: det Mørke Utilgjengelige

***

*Når tilliten som gjør det mulig å si noe slår sprekker .
Jeg står fremdeles helt alene i det vonde.*

***

gråter blod i de innerste bergsprekkene

*anklager deg ikke for ikke å forstå
men noe er i meg, er mitt, som er umulig å formidle, å gjøre forstålig,
det er ingen ord der nede*

***

Umuligheten

*Så er jeg igjen på det stedet
Dødsskyggens dal
hvor verden er øde og tom,
det forvilede, fåfengte, hvor ordene dør før de fødes*

*og jeg ser det nå:
det er stedet hvor dør er ingen, så hvordan skulle jeg kunne si noe?*

*****

Innledning

Utgangspunktet for denne oppgaven er det ordløse, i en av dets mange former. Erfaringen av at språket ikke bare kommer til kort, men blir umuliggjort, blir borte, eller "revner", slik Line uttrykker det. Den innledende vignetten er nettopp ment å kunne gi et fenomenært uttrykk for noen av de dimensjonene og erfaringene som det her dreier seg om. Hvis en skulle forsøke å presisere og oppsummere de erfaringselementene som synes å bli tematisert i vignetten, kan en summarisk si at

1. opplevelsen av at språket, ordene, er formidlende og bærer av mening blir ved et omslag problematisk og forsvinner tidvis helt. Det i det hele tatt å si noe synes umulig. Hun opplever å være på et språkløst "sted".
2. Denne opplevelsen av språkets umulighet er forbundet med en selv- / kroppsopplevelse preget av oppløsning og fragmentering.
3. og denne opplevelsen av selv er igjen knyttet til en opplevelse av brudd i forbindelsen til verden rundt, en opplevelse av total isolasjon.

Opplevelsen av at språket kommer til kort kan være en almen erfaring i forskjellige av livets situasjoner: F.eks. kan vi vandre en sol-gylden sommer- natt nordpå og se havhorisontens panorama der midnattsolen såvidt synker ned, og fylt av landskapets ubeskrivelige skjønnhet "miste munn og mæle" eller "miste pusten"; erfare hvordan ord her ville bli som fremmedlegemer å regne. Men vi kan fremdeles, hvis vi har en medvandrer, *peke* på det eller veksle et blikk eller et "Ååh"; opplevelsen er mulig å dele med en annen. Språkets tilkortkommenhet innebærer ikke her nødvendigvis brudd i kommunikasjon.

Når Line beskriver språket som blir umulig, har det en annen kvalitet. Det ligger kanskje nærmere en - også mer el. mindre almén - erfaring av det grufulle, katastrofale, det skrekkinngydende; reaksjoner på slike erfaringer kan også til en viss grad deles med andre, men kanskje aner vi likevel at de får en mer privat karakter i kraft av hvilke avgrunner de kan vekke til live i hver enkelt av oss. De er ikke bare uten ord, de kan synes å være *utenfor* det kommuniserbare.

I Lines opplevelse av at språket blir borte, ligger ikke bare at hun ved språket ikke makter å kommunisere et bestemt opplevelses- el. følelsesinnhold ; det synes å være språket selv, selve evnen til språklig symbolisering som her øyeblikksvis går tapt. Opplevelsen synes *både* å være en opplevelse av det som ikke har språk, og en opplevelse av "å miste talens bruk", ikke kunne ytre seg. Det kan derfor synes som om det vi her må søke å belyse også berører *forutsetningene* for talen og for språket. Og om hun ikke kan ytre seg, så *er* hun dog et sted i dette ordløse; tidlig i terapien er der bilder, former, farger, senere blir det "et sluk" av mer kaotisk karakter. Hvordan kan vi tenke oss dette som ikke har språk ? "Hvor" er vi og "hvem" er vi i det språkløse?

Videre synes denne opplevelsen av å "falle gjennom språket" å være knyttet til en bestemt kroppslig selvopplevelse preget av fragmentering, sønderrivelse; hun "går istykker" rent kroppslig, hun "rives i biter", blir "til ingenting". Det er som om selve opplevelsen av en enhetlig sammenhengende kropp er truet ; i siste instans en trussel om total utslettelse av personen. Teoretisk reiser det seg her bl.a. spørsmål knyttet til språkets rolle i konstitueringen og opprettholdelsen av subjektet.

Den andre siden av denne selvopplevelsen er opplevelsen av total isolasjon; relasjonen til den emosjonelt viktige andre (terapeuten) og til verden rundt overhode synes brutt. Det er da også her et poeng at hele dette erfaringskomplekset aktiveres innenfor en emosjonelt ladet og affektivt viktig relasjon, i dette tilfellet en langvarig terapeutisk prosess. Det intenst smertefulle i erfaringen synes nettopp å være knyttet til den nesten bokstavig talt sønderrivende motsetningen mellom å *ønske* å tale, ytre seg, nå frem til den andre, og å oppleve det umulig. Det i det hele tatt å kunne tale synes tydelig her å være knyttet til objektforholdet, til opplevelsen av objektets tilstedeværelse el. fravær i en el. a. forstand; hvordan skulle jeg kunne *si noe* når der ikke *er* noen annen der? Spørsmål som reiser seg knyttes bl.a. til hvorvidt og hvordan vi kan tenke oss at våre objektrelasjoner blir avgjørende for vår "inntreden i språket", såvel som for vår *væren* i språket. Det vil igjen si hvordan vår tale, eller vår evne til språklig symbolisering overhode, står i forhold til vårt affektive, emosjonelle liv.

Lines synes i sine dagboksfragmenter å beskrive en subversiv, tiltetgjørende kraft; et "angrep" på stabiliteten både i språket, i henne selv og i den for henne viktige andre. Det er som om de tre, - språk, subjekt, objekt -, utgjør en tresidig prisme, uadskillelige sider av en enhet, sider som kaster lys på hverandre, reflekterer hverandre; som står og faller med hverandre.

Dette perspektivet vil i denne oppgaven ligge der som et bakgrunnsteppe på hvilket våre oppdelinger og differensieringer kan spille seg ut. Som et ståsted som viser til at "alt er alt", udelelig, og at våre punktueringer av virkeligheten først & fremst tjener til vårt egos (nødvendige) overlevelse.

Jeg vil altså forsøke å nærme meg en forståelse av hva som skjer i denne opplevelsen av det ordløse; språket som blir umuliggjort, personen som splintres, verden som blir øde og tom. Intetthets forgård.

Karakteristisk for store deler av språkforskningen, enten det er lingvistikk, språkfilosofi, språklæringsempiri, el.a., er at en fokuserer på språket *per se*, løsrevet fra det levende menneske som faktisk lærer det og snakker det; det er et språk uten subjekt, eller subjektet reduseres til en ren cogito, en formal-logisk evne. Det som opptar meg her er imidlertid *subjektets språk* og dets bortfall, språket og talen slik et opplevende, følede og (re-)agerende menneske lever det. Hvis en slik vil fokusere "det talende subjektet" og subjektets språk, må en også inkludere som virksomme i språket og talen de "utenomspråklige" faktorer som virker på personen som helhet. Språket *per se* blir sånn sett en fiksjon.

Dette er grunnlaget for at jeg for det første vil holde meg innenfor klinisk tenkning, d.v.s. en teoretisering som springer ut av en åpenhet for hele personen i dennes indre og ytre opplevelsesverden, slik en møter den i en terapi og en terapeutisk relasjon. Innenfor klinisk teori anser jeg psykoanalysen som å være den mest grunnleggende, ettersom den er den "mors kroppen" alle de andre teoriene springer ut ifra (Haugsgjerd 1986A). Som en "talking cure", med språket som redskap, er den i tillegg den teori som fra starten av har hatt språket som tema i en

eller anne forstand. Jeg velger derfor å hovedsaklig holde meg innenfor deler av den psykoanalytiske tanketradisjon, og utelater psykologiske forskningsfelt som eventuelt kunne ha andre relevante innfallsvinkler til emne (teorier om språkutvikling / språklæring, nevropsykologi, "alexithymi"-debatten, kommunikasjons-teori, for bare å nevne noen). At jeg også velger å holde meg hovedsaklig innenfor det en kunne kalle europeisk psykoanalyse, er ene og alene begrunnet i hensynet til oppgavens omfang: Tross store forskjeller mellom den britiske og den franske psykoanalytiske diskurs, mener jeg likevel at avstanden mellom disse og den "amerikanske" ego-psykologien grunnleggende sett er større. (Jeg mener selvfølgelig ikke med dette å postulere noen enhetlige, vel angrensede grupperinger som skulle kunne gå inn under disse tre merkelappene, men bare å antyde noen velkjente hovedstrømninger.) Det kulturelle jordsmonn de vokser opp av, språket, innfallsvinklene, er etter min vurdering såpass forskjellige, at det vil føre for langt her å på noe som helst fyldestgjørende vis sam-drøfte dem eller "oversette" dem til hverandres språk.

Jeg har valgt å belyse de overfor skisserte spørsmålene hovedsaklig utfra én teoretiker; Julia Kristeva. Begrunnelsen for dette er at hun, - etter min mening og slik jeg ikke har støtt på det andre steder -, konsekvent, nyansert og nyskapende teoretiserer erfaringer av det ordløse. Ved sitt ståsted i møtepunktet mellom lingvistik og psykoanalyse utvikler hun en språkteori som fastholder både den språklige og den ikke-språklige virkeligheten i en dialektikk som trer frem innen språket selv. Hun tematiserer det ikke-språklige, kroppslige, driftsmessige som en språkets dobbelthet, og knytter derved uløselig sammen vår språklighet og vår affektive forankring i verden. Ved å forankre de språklige betydningsprosessene i "det talende subjekt", setter hun subjektet og subjektets språk i sentrum for sin teori. Hennes tenkning er på et nivå av høy teoretisk abstraksjon, hvor en kanskje av og til kan ha sin fulle hyre med å kunne relatere det til klinisk erfaring. Men nettopp ved dette mener jeg hun også evner å skjære gjennom til en radikal grunnlagstenkning som er en kontinuerlig nødvendighet innen psykoanalysen.

Oppgaven vil altså ha et dobbelt siktemål: Gjennom vandringen i Lines landskap vil jeg, like mye som å søke å belyse dette, også forsøke å trenge inn i noen begreper fra Kristevas forfatterskap. Dette vil utgøre de oseaniske spørsmål-

stillingers innsnevring.

En studie av Kristeva vil være umulig uten å trekke visse forbindelseslinjer til både lingvistikkk og filosofi. Jeg vil søke å begrense dette til det nødvendige bakgrunnstoff. Samtidig er det også en av tankene som ledet frem til denne oppgaven, at vi i vår søken etter å forstå mennesket og den menneskelige virkelighet, kanskje må vende blikket like så mye mot de s.k. "humanistiske" vitenskaper som mot psykologien.

Den innledende vignetten er kun ment som en illustrasjon og et visst klinisk ankerfeste for begrepene i deres omtumlede tilværelse. Jeg vil altså ikke foreta noen systematisk analyse av materialet eller søke å trekke noen konklusjoner på grunnlag av dette.

De tre tematiske linjene jeg har trukket ut fra Lines materiale, d.v.s. subjektets språk knyttet til ikke-språk, til kroppen og til affekter i objektrelasjonen, vil jeg i oppgavens første del sette i forhold til noen relevante psykoanalytiske teorier og tenkemåter som vil kunne lede videre til det jeg ser som Kristevas spesifikke bidrag.¹

Jeg vil så søke å belyse den tre-delte problematikken med utgangspunkt i en

¹ Det er et generelt avgrensingsproblem når en skriver innenfor psykoanalysens begrepshorisont, at hvert begrep allerede har en lang og debattfylt historie. En vil hele tiden måtte velge hvor mye, om noe, av denne historien en ønsker å inkludere i sin egen tekst, enten det er som bakgrunn for eller som del av et resonnement. Jeg har her valgt en "ahistorisk" tilnærming; jeg går sjelden tilbake til en utlegning av Freuds egen bruk av et begrep, og enda sjeldnere inn i hvordan man etter ham har endret, utvidet, kritisert, o.s.v. et begreps betydning. Jeg velger med andre ord å plukke frem bare det jeg selv ser som relevant og nyttig i forhold til tema og i forhold til det jeg bruker av Kristevas teori.

Et lignende avgrensingsproblem knytter seg til det en kunne se som eksempel på "signifiantenes metonymiske forskyvning": ethvert grunnbegrep (f.eks. regresjon) synes å peke videre til et annet grunnbegrep (f.eks. det fortrente) som igjen synes uløslig knyttet til et tredje (f.eks. det ubevisste), o.s.v. Her gjelder det også at jeg ikke systematisk vil gå inn i en type begrepsavklaring som klargjør og problematiserer disse forbindelsene, men bare peke på dem der det kaster lys over poenger knyttet til tema.

fremleggelse av Kristevas teori om det semiotiske: Det ikke-språklige vil her stå sentralt, slik det trer frem gjennom språket, i kropps-subjektet og i objekt-relasjonen. Jeg vil fortløpende søke å trekke paralleller til Lines materiale.

I oppgavens tredje del vil jeg prøve å trekke linjene til et klinisk perspektiv, fremdeles først og fremst utifra Kristevas teori. Trådene vil her samles i en refleksjon rundt den terapeutiske relasjon.

Avslutningsvis vil jeg prøve en oppsummering : Har vi fått noen redskaper som kan gi oss ord til å forstå Lines opplevelse bedre? Er det noe i Lines materiale som synes å falle utenfor det Kristevas teori sirkler inn? Hvilke likheter / ulikheter, fortrinn / mangler innebærer Kristevas tverrfaglige tilnærming i forhold til mere "ren" psykoanalytisk teori? Har den alternative eller supplerende kliniske og terapeutiske implikasjoner ? Kort sagt; er vi blitt noe klokere etter dette.....

Subjektets språk

"C' est un homme parlant que nous trouvons dans le monde, un homme parlant à un autre homme, et le langage enseigne la définition même de l'homme" (Benvéniste 1958 p.259)²

Spørsmål knyttet til språket og mennesket som "språkvesen" har preget det meste av det 20ende århundredes tankeliv.³ Innfallsvinklene har variert fra de logiske positivistens reduksjonistiske språk teori, hvor språklig mening reduseres til et spørsmål om betingelser for verifisering i henhold til de "faktiske" ytre forhold, til standpunkter som hevder at der er ingen "faktiske" ytre forhold som kan tenkes utenfor språket; alle menneskelige fenomener er språklige fenomener.

Den tidlige Wittgenstein (1921) har gitt inspirasjon til forskjelligartede retninger, og siteres ofte for sitt "Was sich überhaupt sagen lässt, lässt sich klar sagen; und wovon man nicht reden kann, darüber muss man schweigen" (1921, Vorwort). En understreker gjerne at hans prosjekt er å trekke en grense for hva som meningsfylt lar seg utsi, en avgrensning av hva som logisk meningsfylt kan sies om saksforhold i verden. Den andre siden av dette prosjektet er imidlertid å vise hen til nettopp det *uutsigelige* ; det vi ikke kan si noe meningsfylt om, men som *viser seg*, trer frem som det vesentligste i menneskelivet (...moral, religion, spørsmål om verdens og livets mening...) Slik avslutter han da også Tractatus med en anvisning til leseren om at han "må overvinne disse setninger, så ser han verden på den riktige måten".

De logiske positivist har imidlertid grepet fatt i (og delvis omfortolket) den "første" delen av Wittgenstein, og i sine bestrebelse på å etablere kriterier for klare, éntydige utsagn, ble det også skissert et grunnlag for et enhetspråk som skulle kunne brukes i alle vitenskaper, d.v.s. i en enhetsvitenskap. Bertrand Russel skal i den anledning ha sagt at det nok ikke ville bli et språk som er velegnet til å skrive

² "Det er et talende menneske vi finner i verden, et menneske som taler til et annet menneske, og språket lærer oss selve definisjonen på menneske"

³ For en fremstilling av retningene i vårt århundredes filosofi, se f.eks. Lübcke 1982.

dikt på (i Lund, Pihl og Sløk 1962, s.363). Mye av språkfilosofien har da også lidd av denne mangel; hvor ble det av det levende menneske som taler? På hvilken måte vil en i teorien kunne inkorporere personen, diktet, hvor det utsiglige om ikke annet må ha rom ved å tre frem mellom linjene? De positivistiske vitenskapers *logisk* meningsfylte språk synes ikke å kunne fange det *menneskelig* meningsfylte.

Forsøk på å knytte språklig mening nærere til menneskets livsverden, f. eks. i den s.k. dagligspråkfilosofien, har også hentet vesentlige impulser fra Wittgenstein. I hans senere teorier (Wittgenstein 1953) er et utsagns betydning el. mening definert ved den *bruk* ordet har i et gitt språkspill, d.v.s. i en gitt aktivitet i et gitt språksamfunn. Et ords betydning er tilfeldig i den forstand at den ikke er bestemt av forhold i den ytre verden, men bare ved hvordan det faktisk forekommer i et språkspill. Det som er av betydning for oss her er at språket utfra et slikt syn primært blir kulturdannelse; samfunnsskapt og samfunnsskapende. Mennesket er definert ved å være "et menneske som taler med et annet menneske". En vil ikke kunne skille ut en ikke-språklig virkelighet som språket skulle kunne vise hen til - vår virkelighet er en språklig strukturert virkelighet.

En slik språkliggjøring av virkeligheten, om enn av en helt annen karakter, er ennå mer fremtredende innenfor strukturalismen, som har vært en dominerende retning innenfor såvel lingvistikk som andre vitenskaper i Frankrike i dette århundrede. Strukturalismen har sitt utgangspunkt i lingvisten deSaussure's "strukturanalyse" (1916), hvor språket analyseres som et system av tegn: Tegnet er tosidig og forbinder i seg et lydbillede el. en uttrykkende form; *le signifiant*, og et begrep el. en idé som uttrykkes; *le signifié*. Videre er språktegnet *arbitrært* el. vilkårlig. Tegnets arbitrære karakter innebærer for det første at det ikke er noen naturgitt forbindelse mellom uttrykket (signifianten) og dets innhold (signifiéen); f. eks. er ordet 'katt' ikke mere 'katt-aktig' enn ordet 'chat', 'Katze', 'macska', o.s.v. For det andre og mer grunnleggende, så betyr det også at tegnene er "tilfeldige oppdelinger av et kontinuum" (Culler, 1976, s.23ff). Språket er ikke et nomenklatur, en serie navn på universelle eksisterende begreper; språket danner tvert imot sine egne kategorier, og det er den språklige oppdeling og organisering som skaper verden for oss. Det som definerer språktegnene er altså ikke en relasjon til gitte, ytre entiteter, men

tegnenes *innbyrdes relasjoner*. Språket er et system av tegn ved at tegnene bestemmes ved sine avgrensninger el. *forskjeller* fra andre tegn. Tegnets arbitrære karakter innebærer at selve tegnet er en historisk størrelse, en sosial konvensjon, etablert innenfor et språkfellesskap.

Fra å si at "språket strukturerer vår opplevelse av verden", synes et logisk neste skritt å kunne være at "alt er strukturert som et språk."⁴ Strukturalismens synspunkter er da også overført til andre vitenskaper enn lingvistikken, og til psykoanalysen først og fremst ved Jaques Lacans arbeide. Den danner det kulturelle klima som Julia Kristevas forfatterskap springer ut av.

Like viktig i forhold til Kristeva, er imidlertid den s.k. "poststrukturalismen"; "dekonstruksjon "og" logosentrismekritikk", for å holde oss til merkelappene. Med Jaques Derrida som mest kjente representant, tar den et oppgjør med hele vestens 'metafysiske tradisjon' som også strukturalismen ansees å falle innunder. Kristeva er tydelig influert av Derridas arbeide, samtidig som hun kritiserer ham på sentrale punkter. Jeg vil her bare antyde et par hovedpunkter i Derridas resonnement:

Kritikken retter seg først og fremst mot en type identitetstenkning, hvor '*forskjellen*', negativiteten og opposisjonen, søkes opphevet, og mot en sentrering rundt det talte ord, logos, som medfører en forståelse av 'væren' som 'nærvær'. Mot denne tenkningen fremsetter Derrida *skriften* som primær, ved å være en grunnleggende innsetting av forskjell i språket; d.v.s. av det som overhode gjør tale mulig. (se f.eks. Derrida 1967). Logosentrismens forkjærlighet for dualistiske motsetningspar (som f.eks. nærvær - fravær, natur - kultur, etc.) hvor den ene av polene nødvendigvis vil undertrykkes, bunner i en blindhet overfor det faktum at det bare er ved sin motsetning, altså gjennom forskjell, at en term får mening. Det er også en blindhet for at språket som betydningssystem går langt utover individets nærvær i talen (Norris, 1982). Derridas eget begrep 'différance' ('forskjell'+ 'forhale') betegner en

---

⁴ Vi beveger oss her inn på et tvetydig område innen tenkning rundt språk, hvor det er et skille som ofte blir utydelig: Det er to forskjellige ting å si at vi *bare kan erkjenne noe gjennom språket*, at språket former vår erkjennelse av verden, og å si at *alt er språklig*, at det ikke er noe utenfor språket, som om det gjøres til en slags ontologisk substans. Jeg trekker dette frem her, fordi jeg mener at en slik sammenblanding og en type ontologisering av språket, evt. ligger til grunn for den franske psykoanalyses ekstrapolering av lingvistiske termer til å omfatte hele den psykiske virkelighet. Jeg skal komme tilbake til dette senere.

bevegelse som frembringer en *ureduserbar* forskjell, en opprinnelig forskjellsdannelse som ikke oppheves. Han vil foreta en *desentrering* av vestens tanketradisjon, slik at en også vil kunne åpne for den "forstøtte" siden av motsetningene; fraværet, det negative, det andre.....det ordløse??

Språk og ikke-språk

På bakgrunn av de ovenfor skisserte teorier ville det kunne fremstå som meningsløst overhode å tenke seg noe som å ligge "utenfor språket". Det synes iallefall i seg selv å ligge et paradoks i dette; å skulle uttrykke det ikke-språklige, å underlegge språket det som "ikke har ord", å skulle utsi noe om hva som er på den andre siden av språket som ble vekk. Men "subjektet som taler", i dette tilfellet Line, har en *opplevelse* av å havne "et annet sted", i det ordløse, og opplever maktesløsheten ved at der ikke er språk. Så vi står igjen med spørsmålet om hvordan vi kan forstå og tenke rundt en slik opplevelse. Kan dette "stedet" kun forståes indirekte, ved sine spor, sine effekter? Kan opplevelsen overhode tenkes *utenfor* språket, som noe som viser seg og som vi ikke kan si noe mer om? Må det eventuelt konseptualiseres f. & fr. som et kroppslig sted? Eller kan det bare tenkes som *et språk i språket*?

Etter min mening er her et av områdene hvor Julia Kristeva, kanskje særlig i sitt tidlige forfatterskap, gir oss nye redskaper til å "tenke det utenkelige" som Moi uttrykker Kristevas prosjekt (Moi 1986B, Preface). Ved å tenke språket som en betydningsproduserende *prosess* og en *praksis* fremfor et statisk system, søker hun å fastholde innen ett dialektisk spenn *heterogeniteten* innenfor språket selv; altså også det som er *annet* i forhold til språket (ikke-språk). Før jeg går nærmere inn i hennes teori, vil jeg her se på enkelte andre innfalls-vinkler til tema:

Det ordløse, det som ikke har språk eller ikke lar seg uttale, har innenfor psykoanalysen ofte vært sett i et diakront perspektiv knyttet til preverbale stadier av psykisk utvikling. Kliniske bilder som det Line presenterer vil da kunne sees på som indikerende en *regresjon* til tidlige, primitivt strukturerte utviklingsnivåer preget av primærprosesser og prøedipal problematikk, og en *reakivering* av opplevelser en "dengang" ikke hadde språk til å bearbeide. Det ikke-språklige konseptualiseres altså f.& fr. som det *før-språklige*.

Dette før-språklige stedet en da skulle regrediere til, vil beskrives utviklingsmessig, ofte v.hj.av begreper som betegner grenseområde mellom det somatiske og det psykiske, i tråd med Freuds begrep om 'driftrepresentasjoner'.

Melanie Kleins begrep om 'ubevisste fantasier' vil slik formuleres som "det mentale korrelat til driftene" (Isaacs 1948, p.83). Denne barnets første mentale organisering av Inntrykk, "mikrostrukturene i det mentale univers" (Haugsgjerd 1986, s.21), vil struktureres som *det følelsesmessige innhold* i enhver erfaring. På et hvert tidspunkt i spedbarnets utvikling vil de ubevisste fantasiene ta form etter hvilke kroppsopplevelser som er de primære kilder til tilfredstillelse / frustrasjon. Opplevelser av egen kropp / mors kropp vil her gå over i hverandre i en uddifferensiert strøm; driftsimpulser i barnet selv og nytelse / smerte påført av ytre forhold vil i et samspill bestemme de ubevisste fantasiers karakter. Jeg mener at en i kleiniansk tenkning (spesielt slik den er videreutviklet av Bion) vil kunne forstå 'ubevisste fantasier' som en første form for affektiv symbolisering, altså som *et ikke-språklig meningsinnhold*. Denne første, før-språklige, bearbeiding av erfaring blir avgjørende for barnets videre evne til symbolisering (Klein 1930). Klein mener da også at en i *ettetid* vil kunne gi de aller tidligste opplevelser et språklig uttrykk, og hun mener å utvikle et fenomenologisk språk som vil beskrive de regressive følelsesopplevelser "slik at pasienten vil kunne kjenne seg igjen" (Igra 1984, s.71). Slik sett gir hun språket tilgang til de skjulte ordløse områder av vår tidligste historie og trekker det ikke-språklige inn under språkets doméne.

Kleiniansk tenkning ga nye og viktige impulser til teorier om symboldannelse (Klein 1930, Segal 1955, o.a.). Implisitt i Kleins egne skrifter ligger en teori om språklig meningsinnhold basert på ubevisste fantasier; i lys av dette utforsker hun også f.eks. psykotisk språk. Innenfor kleiniansk tenkning gis altså en teori om språklige *symboler*, men imidlertid ingen eksplisitt teoretisering av *språklig* symbolisering som sådan, eller av det ikke-språklige i dets relasjon til subjektet og språket.

De plutslige omslagene i Lines opplevelse av at språket blir borte, minner om Balints beskrivelser av klienter som i terapi når ned til et område av "grunnleggende mangel" el. "basic fault": Språket mister der sin symbolkarakter,

tolkninger taes ikke inn, og klientens eget språk blir enten karakterisert ved "a curious vagueness" eller det forstummer (Balint 1968.) Det dreier seg ofte om velfungerende, ikke psykotiske pasienter, hvor en lenge har arbeidet med materiale på ødipale nivåer og hvor språket inntil da har fungert meningsfylt i kommunikasjon, tolkninger og innsikter.

Den "grunnleggende mangelens" område er forbundet med traumatisk angst. Ordene er her "mainly pictures, images, sounds, which may without much ado change their meaning or merge into each other.....(they) have the same kind of vagueness of contour and color as the images seen in a dream" (ibid s.97). Dette område må ifg. Balint møtes av terapeuten på et annet nivå enn den språklige tolknings nivå: Det relevante poeng i vår forbindelse er at det er et område som ikke kan trekkes inn i språket eller språklig beskrives. "The basic fault" kan ikke heles, men må gjenoppleves for å muliggjøre en "ny begynnelse" (ibid s.131).

Et lignende poeng gjør Killingmo gjeldende (1989b): Han beskriver omslagene i terapi mellom et konflikt-nivå, hvor det dreier seg om å avdekke en skjult mening, og et mangel-nivå, hvor mening i utgangspunktet ikke er etablert, d.v.s. at det i terapien vil dreie seg om å konstituere mening.

Jeg vil ikke her ta opp de mange sider, nyanser og spørsmål som knytter seg til forskjellige former for regresjon (se f.eks. Killingmo 1971, Igra 1988). Det jeg ønsker å problematisere her er imidlertid at en regresjons-tenkning *alene* har flere utilfredstillende sider. For hva mener en konkret en regredierer til? Det synes innlysende at det ikke er til det faktiske barn vi engang *var*. Selv i de mest tilspissede tilfeller av personlighetsoppløsning og strukturell degenerering, vil en bare i overført betydning kunne si at en er "blitt som barn igjen". Vi regredierer da altså på et el. annet vis til det barnet vi fortsatt *er* : M.h.t. språk og ikke -språk, så anerkjenner vi da et språkløst område i oss selv, som en stadig mulighet. Vi kan beskrive det området som en historie om dengang, kun utfra vårt ståsted i øyeblikket og utfra "dengangs" *virkningshistorie* i oss.

En tenker regresjon nødvendigvis innenfor den strukturelle modell en opererer

med, d.v.s. utfra forskjellige antagelser om subjektet: Et temporalt syn på regresjon impliserer "the existence of a genetic succession and denotes the subject's reversion to past phases of his development (libidinal stages, object-relationships, identifications, etc.)" (Laplanche & Pontalis 1983). Et nærliggende bilde kan da bli personen som en slags "lagkake" eller pyramide, hvor hvert nytt lag avløser det foregående i en evig fremadskridende vekst. En regresjon til en mer primitiv strukturell organisering vil innebære at også språk-funksjonen på et visst trinn berøres. Språkets forsvinnen blir da for en bi-ting å regne, en logisk konsekvens av at individet reduseres til noe(n) det engang var, før det kunne snakke el. forstå språk. Det som fremsettes som en forklaring nærmer seg mistenkelig en bortforklaring: Ved å forankre vår forståelse i en slik "den-gang-da"-beskrivelse alene, mangler vi fortsatt en begrepsliggjøring av det vi faktisk erfarer / beskriver, nemlig *det ikke-språkliges aktive nærvær i subjektet her og nå*. D.v.s. at vi også trenger en *synkron* tilnærming til forståelsen av det ikke-språklige.

En diakron tankegang impliserer at en postulerer subjektets identitet over tid. Men hva denne subjektets identitet med seg selv skulle bestå i, hvilken kjerne det skulle regrediere og progrediere i forhold til, det kan vi strengt tatt ikke utsi noe om. Det vi kan formulere, er subjektets posisjon i forhold til dets indre og ytre relasjoner idag. En kan begrunne dette synet analogt med en begrunnelse for deSaussures teori om nødvendigheten av et synkront studie av språk, utfra formuleringen om tegnets arbitraritet: Fordi tegnet er arbitrært er det historisk kontingent. Det må defineres som *en relasjonell entitet*, uten noen nødvendig kjerne, og alle de relevante relasjonene er de som er der på et gitt tidspunkt. (Culler 1976, p.36). Eller som Kristeva sier; "Når en i teorien kan "lokalisere" (det semiotiske) diakront i subjektets tilblivelsesprosess, er det fordi det *fungerer synkront i subjektets egen betydningsprosess*" (Kristeva 1974, s.28)

Det er på bakgrunn av en slik tankegang at en kan forstå Lacans "utviklingsteori" som en "mytologi om subjektets opprinnelse" (Reeder 1988, s.28). Menneskets aller tidligste tid, den før-språklige tiden, vil alltid være skjult bak et slør av utilgjenglighet. Det dreier seg altså ikke her om å utlede hypoteser om en ukjent fortid, men å fortelle historien om "et hypotetisk utgangspunkt" (ibid) slik vi vil kunne utsi den idag.

Et alternativt til et "vertikalt" bilde av psykisk strukturell utvikling, er å konseptualisere utvikling som en stadig utvidelse og differensiering av et *psykisk rom*. Dette "horisontale" rom-perspektivet vektlegger i større grad innsikten, allerede understreket av Freud (f.eks. 1915a), at vår fortid alltid *forblir* i oss, uforgjenglig, som en levende realitet. Melanie Kleins begrep 'posisjoner' fremfor 'stadier' i utviklingen antyder denne type strukturelle tenkning. "Kleins contribution is to chart an area where present and past are one, and time is spatial, not historical" (Mitchell 1986, s.28) Posisjoner, i motsetning til stadier, er ikke noe en forlater; de forblir tilgjengelige som mulige "ståsteder" å bevege seg imellom. Strukturell utvikling vil da kunne sees som stadig nye mulige posisjoner innenfor totaliteten av vårt psykiske rom (jfr. deBianchedi et al. 1984). Det språkløse fremstår da som et *posisjonsskifte*; som én av subjektets mulige posisjoner her og nå, et mulig sted for subjektet å plassere seg. Et slikt perspektiv kan også åpne for å se Lines "fall" ned gjennom det "revnede" språket som en dynamikk i talen/språket *selv*, som en del av den talende virkelighet, ikke noe som bare er knyttet til en tidligere før-språklig opplevelse eller til en strukturell fungering på et førspråklig nivå.

I feltet språk / ikke-språk vil en umiddelbart tenke Lacan som språkets profet fremfor noen. I hvilken grad gir hans teori rom for å tenke rundt en erfaring av ikke-språklig karakter? Selv det ubevisste er jo "strukturet som et språk", for å sitere kanskje hans mest kjente dictum.

'Det Imaginære' innebærer utvikling av en kropps enhet og en ennå ikke språklig formidlet psykisk struktur i Lacans teori. Men subjektet underkastes imidlertid allerede i det Imaginære en form for symbolsk strukturering, ved å komme ut av kaos og tre inn i en samfunnsrelasjon, ved å identifisere seg med den andres begjær. Det er derfor først og fremst begrepet om 'det Réelle' som etter min mening synes å kunne knyttes til det ikke-språkliges "sted" i Lacans teori:

Det Réelle er da heller ikke virkeligheten slik den kan oppleves og erfares, men tvert imot det som ligger utenfor enhver erfaring, et slags "Ding-an-sich"-begrep

(Rasmussen 1987). Det er noe absolutt ved de "snitt" eller spaltninger Lacan setter opp i utviklingen av subjektiviteten; slik vil, når individet engang er trådt inn i det symbolske, den uformidlete, "virkelige" virkeligheten for alltid være tapt. Ved språket settes inn en avstand mellom meg og verden; Lacan uttrykker det ved å si at "symbolet manifesterer seg som mordet på tingen" (1953, s.319). En annen måte å si det på er at "signifiantens nærvær er signifiéens fravær"; "Det réelle vil *aldri* kunne begripes, og det réelle er derfor også det umulige." (Rasmussen 1987).

Det réelle synes altså først og fremst å være et *fravær*: Tap og død er fenomener som knyttes til det réelle. Likeledes kroppsligheten som vårt grunnleggende utgangspunkt. For om det er det umulige, ubegripelige, så innebærer det réelle allikevel en form for åpning mot noe annet i det symbolske univers; - en slags usymbolisert "rest" av noe ukjent, utydlig som vi ikke kan komme utenom; det "er uomgjengelig der og umulig å forbigå eller fornekte", det er "i fundamental betydning en faktisitet i min tilværelse" (Reeder, 1988, s.56f). Det vil igjen si at om det er utilgjengelig for erfaring, synes det allikevel å være noe en *konfronteres* med, kanskje nettopp som noe ubegripelig *annet*, en negativitet, en umulighet - - som Lines det Umulige? "Det Umulige / Språket revner og jeg er på den Andre siden" - I alt dette hun ikke har ord for, går "umuligheten" og "det Umulige" igjen som nesten det eneste "faktiske".

Ifg. Reeder (1988) gir aldri Lacan noen systematisk utlegging av begrepet 'det Réelle'. Det synes å stå der først og fremst nettopp som det vi ikke kan vite noe om, det u-tenkelige, u-utsigelige; "tilværelsens mystiske eller ukjente dimensjon". Det forbigås *nesten* i taushet, *nesten* som om det ikke var der. .... som en Mangel i Lacans egen teori.

I et utviklingsperspektiv, d.v.s. når en tenker det ikke-språklige først og fremst som det før-språklige, vil det ordløse være nært knyttet til kropps-opplevelser og vår opprinnlige kroppslighet. Hvordan kan en tenke seg forbindelsen til kroppen i dette "språket- som-ble-vekk" ?

Språket og kroppen

Det synes å være en almen oppfatning i den psykoanalytiske litteraturen at en må tenke seg spedbarnets tidligste erfaringer som på den ene siden en opplevelse av et "alt", et udifferensiert, oseanisk hele, uten avgrensninger og forskjeller, uten adskillelhet, og på den andre siden opplevelsen av *manglende sammenheng*, mest typisk uttrykt v. manglende objekt-konstans (se. f.eks. Mahler 1975.). Denne innebærer ikke bare at omgivelsene (objektet) ikke fastholdes over tid, i sitt fravær, men også at barnet ikke forholder seg til de forskjellige deler av f.eks. mor som et samlet hele (jfr. del-objekter, Segal 1964.). I dette helt tidlige utviklingsstadium vil altså spedbarnet heller ikke ha en helhetlig, sammenhengende opplevelse av seg selv /sin kropp, men tvert imot ha en skjær, oppløst og fragmentert kroppsopplevelse.

Lines beskrivelser av "det bunnløst smertefulle" synes delvis å være en opplevelse i kroppen. Hun "faller ned i det tomme rom uten hud til å holde (meg) sammen", hun "sønderrives", "rives i biter", "revner", "kroppen (min) splintres i tusen biter". Bildene hennes gir assosiasjoner til flere utviklingsmessige antagelser om spedbarnets tidligste selvopplevelse. Spesielt minner bildene om Melanie Kleins beskrivelser av ubevisste fantasier i den paranoid-schizoide posisjon. Barnets angst er i denne posisjonen av paranoid karakter; det primitivt organiserte kropps-jeg'et opplever aggressive impulser eller ytre frustrasjoner som trussel om angrep og total utslettelse, og angsten tar form av ubevisste fantasier om å "rives i biter", etc. (Segal 1964, Klein 1946) . De tidligste opplevelsene er uadskillelige fra opplevelser i kroppen.

Det "hudløse" i Lines opplevelse gir assosiasjoner til Esther Bicks (1968) begreper om primær og sekundær hud: Hun formulerer en aller tidligste periode i spedbarnets opplevelse, forut for Klein's paranoid-schizoide posisjon. I denne perioden vil spedbarnet ha en opplevelse av å spattes eller gå istykker hvis det ikke har noe som kan fungere som et samlende, sammenholdende element. Den

fysiske huden kan (psykisk sett) holde spedbarnet sammen bare hvis der samtidig er et bærende ytre objekt; et objekt som får funksjon av "hud". Da først kan huden oppleves som et skjermende hylster el. en puppe, og objektet sam-oppleves med denne som en *primær hud* i psykisk forstand. Mangler denne primære psykiske huden, vil spedbarnet stadig trues av skrekk-opplevelser av å "renne bort", "revne" o.l.

Også Didier Anzieu (1970) er opptatt av hudens fundamentale betydning i å "holde" spedbarnet sammen. Det fantaserte kropps-bildet og dets ytre grenser danner et stabiliserende bilde og et beskyttende hylster. I tillegg til Kleins fokus på fantasier og kropps-deler "knyttet til produkter" (melk, etc), mener han at en må inkludere kroppen som overflate; "det som binder delene sammen i et forenet hele - huden". Et "hud-jeg" holder alle gode kroppserfaringer på "innsiden", markerer grensen til omverdenen og beskytter mot trusler fra "utsiden", og er et hovedsete for kontakt og utveksling med andre. Et skjært utviklet hud-jeg stiller jeg'et åpent for opplevelser av depersonallisering, spesielt i form av angst for at livet "renner ut av en".

Winnicots begrep om nødvendigheten av "a holding environment" og Bions utvikling av begrepet om container og container-funksjon er også sentrale bidrag i dette feltet. Generellt synes det å være enighet om at barnet i den tidlige utviklingen er avhengig av fysisk og psykisk omsluttethet, av å bli rommet, båret og holdt, for at en nogenlunde stabil kropps-opplevelse, jeg-opplevelse og opplevelse av andre skal etableres, og for å kunne utvikle andre funksjoner som symbolisering, tenkning, etc.

Det som interesserer meg her er imidlertid først og fremst hvordan denne opplevelsen av psykisk og kroppslig fragmentering, disse "ubevisste fantasiene" om man vil, for Line synes å være uløselig knyttet til opplevelsen av *språkets* umulighet. Det er nettopp dét som er at "språket revner"; hun" faller ned i sluket og går istykker", og ingenting er lenger mulig å si. Det språkløse rommet er fragmenteringens kaos.

Er det da *språket* som samler den fragmenterte kroppen? Som etablerer og holder kroppsopplevelsen sammen? Eller er det bruddet i *relasjon* som språkets bortfall innebærer som medfører oppløsning og kaos? Relasjonsaspektet skal jeg komme tilbake til under neste punkt. Språket som konstituerende for subjektet (og for kroppsopplevelsen) står sentralt i den franske, særlig den lacanianske psykoanalyse:

Lacan postulerer speilstadiet som skjelsettende i den før-språklige utviklingen: Der organiseres kroppsopplevelsen til en enhet, og der begynner de struktureringsprosesser som leder til subjektets endelige forankring i det symbolske ved Ødipus. Den helhetlige gestalt som speilbillede (eller den annens speiling) viser, gjenkjennes av barnet som dets egen, i kontrast til dets opplevelse av å være en fragmentert kropp. Gennem en primær identifisering med dette imago, gis jeg-dannelsens grunnleggende form og bestemmes alle senere (sekundære) identifiseringer. (Lacan 1949, s94).

Utviklingen fra en fragmentert usammenhengende kroppsopplevelse til en helhetlig kropp og et rudimentært jeg skjer altså før barnets egentlige "inntreden i språket" i det ødipale stadium. Språkets rolle i speilstadiets prosesser kan sies å være rollen til den *annens* språk: Materialet for jeg-opplevelsen hentes fra omverdenen, fra den speilvendte gestalt eller fra mors speilende blikk (Varvin 1985). Spedbarnet ser i speilet "det den annen begjærer at det skal være", det mottar så og si sitt jeg fra den andre, fra den måten mor ved sin speiling kan samle dens fragmenterte kropp. Å unngå fragmentering blir da å "*begjære den annens begjær*"; både å ønske å være det mor vil det skal være, og å være det (eneste) som mor begjærer. Stadiet da en vil være alt for den annen. Og den annens begjær er konstituert ved språket; det kommer til uttrykk i språket, i signifiantenes metonymiske bevegelse. Mors begjær er den andre; Fallos eller "Fallos-signifanten".

Det er altså ved en identifisering med denne tredje instans, morens begjærsubjekt, at den første symbolske strukturering skjer. Vi kan kanskje si at for Lacan er vi *født* inn i språket, fordi vi er avhengig av samfunn (med andre), som igjen er konstituert ved - og utenkelig utenfor - det symbolske. Dette struktureres imidlertid først ved

speilstadiet, som da vil kunne sees som subjektets fødsel og første adskillelse. Det innebærer også en adskillelse fra vår opprinnlige kroppslighet, ved den avstand eller forskjell som alltid vil finnes mellom kroppen og spellets imago, mellom subjektet og jeg'et (Lacan, 1949).

Det Imaginære er den grunnleggende illusjonens og fantasiens område, hvor den psykiske strukturen som organiserer kroppsopplevelsen til en enhet og setter jeg'et som "et objekt i subjektets verden", vil dannes i en gradvis prosess. D.v.s. at subjektet er truet av fragmenterings-angst og oppløsning i større eller mindre grad frem til de imaginære prosessene fullendes i det Symbolske. ". . . det er ikke før det symbolske er blitt sikkert forankret i subjektet, at det imaginære adskilles endelig fra det réelle." (Reeder 1988, s.55). For noen, eller for oss alle under gitte omstendigheter, vil kanskje denne symbolske forankringen alltid være skjør og ufullstendig, og den før-imaginære kroppsfragmentering ligge der som en mulighet, en avgrunns-trussel.

Språket blir altså grunnleggende allerede i gjenkjennelsen av "meg selv" i spillet, i en annen, i den annens blick, og derved for opplevelsen av en enhetlig kropp. Men idet at 'jeg'- opplevelsen kommer til meg utenifra, blir gitt meg gjennom en annen, vil en også kunne legge vekten på at *en relasjon* er en avgjørende forutsetning for å kunne struktureres i det symbolske. I Lacans univers, vil en relasjon allerede være språklig strukturert. Bortfaller språket, er bare tomrommets udiffereensierte kaos, og da heller ikke forskjellen jeg - annen. Men en kunne, synes det meg, likesåvel ta utgangspunkt i at det er relasjonen som *muliggjør* en første differensiering av jeg - annen, d.v.s. som muliggjør språket;

- iallefall synes vår meningsfylte *tale* å forutsette den annens nærvær.

Språk og affekt

'Affekter' er i psykoanalysen en tosidig betegnelse: Det ene aspektet knytter seg til affekter som driftsrepresentasjoner, hvor de utgjør "det kvalitative uttrykk for kvantiteten av driftsenergi og dens forflytninger"; det andre er et subjektivt aspekt som beskriver "den emosjonelle virkningen av en sterk opplevelse " (Laplanche & Pontalis, 1967). Affektene som preger Lines sterke opplevelse av "det ordløse stedet" er maktesløshet, fortvilelse, angst og fremfor alt en intens smerte. Men hvordan kan vi tenke rundt affektene som "det kvalitative uttrykk for driftsenergi" i denne opplevelsen? Jeg velger her å fokusere affekter som uadskillelige fra en objektrelasjon; driftsenergien blir da uløselig knyttet til etableringen av denne, for å snakke med Fairbairn (1944, s.85). Objektet er nettopp et 'objekt' i psykoanalytisk forstand fordi det er kateksert; mitt kjærlighetsobjekt, eller motsatt; objektet for mitt hat. Affekter kan vanskelig tenkes isolert fra noe(n), som jeg skal utdype nedenfor.

Den andre siden av opplevelsen av ikke å kunne si noe, synes for Line å være en opplevelse av brudd i forhold til omverdenen. Det er som en total isolasjon, et tomhetens smertefylte sluk: Ritsj,rætsj og det er umulig å nå ut til noen. Hun "er det eneste menneske der nede" og der er "...ingen ingenting ingensteds". Det er altså ikke bare språket som forlater henne; det nærværende objektet synes også å bli borte for henne, eller er dette to sider av samme sak? Opplevelsen av språket som revner kan likesåvel sees på fra synsvinkelen kommunikasjonen som blir brutt; det ordløse er det hun er alene med i hele verden, det som ikke kan fortelles, deles eller engang "pekes" på. De katastrofepregede følelsene og talens umulighet synes knyttet til opplevelsen av den viktige andre og dennes nærvær / fravær i en eller annen forstand.

En kontrovers i psykoanalysen har dreid seg om det nyfødte barnet i forhold til dets omverden: Befinner det seg i en første "autistisk" eller objektløs fase (jfr.f.eks. Mahler 1975, Kernberg 1976), eller står det allerede fra starten av, tross dets manglende differensiering, i et forhold til objektet, en objektrettethet allerede fra

fødselen av ? (jfr. Klein, Fairbairn 1952, Balint 1968, o.a.)

Det er særlig innenfor den britiske objekt-relasjons-tenkningen at en har antatt en primitiv evne til følelsesmessig erfaring i forhold til objektet, d.v.s. en form for objektrelasjon allerede fra fødselen av. Balint (1968) går eksplisitt til felts mot Freuds primær-narcissisme-begrep, og anser en tilstand av "primær objekt-kjærlighet" for å være barnets første fortsettelse av livmorens "harmonious interpenetrating mix-up" (ibid, s.66). Winnicotts utsagn om at det ikke gir mening det første leveåret å snakke om et barn og en mor, men bare en mor-barn-enhet, går i samme retning. I Fairbairn's (1952) formulering er barnet medfødt "objekt-søkende", og dets grunnleggende drift er en drift henimot et forhold til den andre. "Libido is essentially object-seeking" (ibid, s. 162, se også s.139, s.224, etc.).

Ut fra en slik tenkning blir drift og objekt uløslig knyttet til hverandre. Driftene, som *affekter* betraktet (og ikke som biologiske spenningstillstander, se Haugsgjerd 1986, s.241), vil alltid struktureres i forhold til et objekt: "Følelsesmessig erfaring kan ikke oppleves isolert fra en relasjon til *noe* ." (Bion i Igra 1984, s.32). Forholdet mellom "talens bruk" og vår tilknytning til andre, mellom språk og objekt, synes slik sett nettopp å være den mest grunnleggende siden av forholdet mellom språket og vårt affektive, emosjonelle liv.

Fra en litt annen innfallsvinkel, fra språkets ståsted, kan en si at uten et "du", er der heller ikke et "jeg" ; uten et "du" dekonstrueres personen. Språket *er bare mulig* ved at jeg setter meg som subjekt ved å ytre meg som 'jeg', hvorved jeg igjen setter en annen som 'du' - personenes polaritet er kommunikasjonens grunnleggende betingelse (Benveniste 1958). "Jeg bruker *jeg* bare når jeg henvende meg til noen som i min tale vil være et *du* . Det er denne betingelsen av dialog som konstituerer *personen*, for den innebærer gjensidig at jeg blir *du* i dens tale som i sin tur betegner seg som *jeg* ." (ibid, s.260)⁵

I "Jenzeits der Lustprinzip" forteller Freud (1920) en anekdote om sitt halvannet år

⁵ "Je n'emploie *je* qu'en me adressant à quelqu'un, qui sera dans mon allocution un *tu*. C'est cette condition de dialogue qui est constitutive de la *personne*, car elle implique en réciprocité que je deviens *tu* dans l'allocution de celui qui à son tour se désigne par *je* "

gamle barnebarn som , hver gang moren forlot rommet, lekte med en trådsnelle han vekselvis kastet over sengekanten med et "o-o-o" (fort, borte) og trakk frem igjen med et "a-a-a" (da, der). Denne anekdoten er blitt et yndet referansepunkt hos "de franske" (Lacan 1953, o.a.), og kan illustrere et syn på hva som skjer i språklig symbolisering : For det første gjør barnet det fraværende objektet *nærværende* i det språklige symbolet, for det andre søker barnet å *mestre* , bemektige seg fraværet ved å benevne. Symbolisering innebærer også et *tap og et brudd* : Inntreden i språket er uttreden av den symbiotiske enhet, og deretter vil verden være tilgjengelig for oss bare gjennom ordene. "Symbolet manifesterer seg som mordet på tingen " : I dette perspektivet blir språket altså først og fremst individets måte å leve i mangelen, å handskes med adskillelsen.

En generell oppfatning er at evnen til å utholde et fravær forutsetter et i utgangspunktet tilstrekkelig nærvær, eller "good-enough-mothering", som Winnicott sier. En bærende, "holdende" relasjon synes å være nødvendig, ikke bare for utvikling av en stabil jeg-opplevelse og objekt-opplevelse, men også for utvikling av språk og kommunikasjon. For traumatiske før-språklige objekterfaringer antas å være relatert til psykotisk utvikling, hvor språket karakteriseres ved at , som Freud sier, "ord-forestilling og ting-forestilling" faller sammen; d.v.s. at språket blir konkret og mister sin symbol-karakter.

Ubevisste fantasier som det affektive innhold i enhver erfaring, kan som sagt ifg. Klein i etterhånd bli gitt et språklig uttrykk. Fantasien, som fantasier om objekter, er hos Klein drivkraften i symboldannelse. Angst spiller her en sentral rolle, idet barnet i fantasien vil gå videre fra en angstfylt eller "ødelagt" objektrelasjon og "erstatte" den, eller gjøre den lik med et annet objekt, en annen objektrelasjon (Klein, 1930). Slik opprettes en symbolsk forbindelse mellom *objekter* ; de språklige symbolene er for Klein "objekt-bestemte, og ikke som hos Freud, ting-bestemte" (Mitchell, 1986, s.).

Det kan være nærliggende å se Lines *bilder* i dette perspektivet : Ubevisste fantasier knyttet til opplevelsen av objektrelasjonens karakter, kan sees som den affektive bestemmelse av bildene. Disse synes å ha symbol-karakter ved å tre frem istedenfor ord der språket oppleves umulig, som det affektive innholdet gitt en

annen form, eller gitt en kompensatorisk form. Det er når "forbindelsen" til objektet blir "brutt" (må brytes?) at Line synker ned i "det velkjente gråblå og det sorte, sorte sluket. . . dønning på dønning av mørke og farger . . . . Slynger og knuter. Stumt".

Hvis en fokuserer på angst som drivkraft i, evt. hemmer av, symbolisering, gir det også mening å se det ordløse som et "sted" hvor jeg'et trekker seg tilbake fra en truende objektrelasjon, slik Fairbairn formulerer det i teoretiseringen av schizoide faktorer i personligheten (Fairbairn, 1940). Den fremste trusselen er der muligheten for objekttap, og den mest grunnleggende angsten er separasjonsangst (" . . . Idag var det dét : å skulle slutte engang. "). Det er dette personen forsvarer seg mot ved å trekke seg og alle affekter tilbake til identifiseringer i sin "indre verden" (jfr. Line's brudd i relasjon). Fairbairn påpeker også hvordan individets tale derved blir tom og affektløs, og / eller får en våg, mystifiserende karakter (- en observasjon også Kristeva legger vekt på, som vi senere skal se). Ved en utpreget grad av denne schizoide spaltingen av personligheten, vil pasientens språk kunne gå i oppløsning eller forstumme (Fairbairn,1952).

Der er ikke noe objekt der å trekke seg tilbake fra, bare ett å evig "lete"etter, ville vi kanskje kunne si utfra Lacans teori: Såvidt jeg har forstått, innehar ikke refleksjoner rundt en "virkelig" objektrelasjon noen sentral plass der. Objektet er først og fremst et tap, et fravær og en mangel; det Lacan kaller 'objet a' representerer dette fraværet, som "et avtrykk etter et mistet mål", en mangel som både gir opphav til og er mål for begjæret (Reeder 1988,s.46). Det tapte, det er "Tingen" ; den opprinnlige mytiske enheten som vi ikke kan utsi noe om, annet enn at "en gang var det der, men er det nu ikke lenger" (ibid,s.29). Det er ikke en ytre tilfredstillende eller utilfredstillende objekt-relasjon som er psykoanalysens objekt, men det er *driftens* objekt, karakterisert ved alltid å være et fraværende objekt (Haugsgjerd, 1986,s.102). Det er denne mangelen som kommer til uttrykk i bruddet (streken) mellom signifiant og signifié, og i diskursens metonymiske forskyvning som driver talen videre ved at mening alltid er *delvis* . "Denne mangelen gir, i sin tur, støtet til objektrelasjonen" (Reeder, s.273). Begjærets objekt betegnes derfor som et "metonymisk objekt".

Tausheten, språket som blir vekk, ville da kanskje kunne forståes som "fetingen som opphører"; den metonymiske bevegelse stanser, den stedfortredende repetering og re-presenteringen av fraværet og mangelen, stopper opp. Å ikke tale, blir å gi opp! Eller; språket som revner er den diamentrale motsats til den frie assosiering: I den frie assosiering, som hos Lacan tilsvarer primærprosessenes uhemmede strøm, kan "subjektet finne en mulighet til å åpenbare en Væren" (ibid, s.211); der kan komme øyeblikk hvor det Réelle bryter gjennom i klientens diskurs (point de caption). Fangetheten i det språkløse vil da kunne oppfattes som det totale brudd med - eller utlukkelse av - utspringet og grunnlaget for vår væren.

Som jeg skal komme tilbake til, så viderefører og utdyper Kristeva en refleksjon rundt Tingen og tapet. Hun tilfører bl.a. en affektiv dimensjon, som ikke synes å være tilstede i Lacans teori. Hans teori blir derved også vanskelig å relatere til en *affektivt opplevd* objektrelasjon, og dennes forhold til talen.

Oppsummerende kan man si at innfallsvinkelen til det ordløse ofte har vært et utviklingsperspektiv: Ikke-språk knyttes til *før*-språklige erfaringer, av kroppslig karakter, til angster og affekter i objektrelasjonen. De delene av teoriene som jeg har fremhevet, synes å være treffende for deler av Line's opplevelser.

Det som imidlertid synes å mangle, er et overordnet perspektiv: Den språklige symbolisering som sådan, *at* der er språk, taes på et vis for gitt. Derved reflekteres *forbindelsen* - eller bruddet - mellom språket og det språkløse i liten grad. En kan si at i forhold til Line's problematikk, så er ikke spørsmålet først og fremst hvilke prosesser som avfører symboler, og hva disse evt. står for (jfr. Jones, Klein, o.a.), men mer grunnleggende: - *at* det overhode går an å snakke! - at tale er mulig! En regresjonstenkning, det ikke-språklige som et "ikke ennå", synes også å være utilstrekkelig for å kunne gi et perspektiv på det ordløse som en erfart virkelighet her og nå.

Psykoanalysen har alltid i en forstand hatt språket som virkeområde: Språket har gjennom tolkning vært analytikerens fremste redskap. Pasientens helende innsikter tar en språklig form, får et språklig uttrykk. Som en "talking cure" har psykoanalysen indirekte anerkjent språkets fundamentale og (om-)skapende rolle. "Någonting radikalt nytt og annorlunda oppstår når en känslomässig erfarenhet kan fångas och omvandlas i ett språklig uttrykk. I den terapeutiska och analytiska processen talar vi inte bara om erfarenheter som vi haft, vi *skapar* också erfarenheter som aldrig tidigare formulerats, men som funnits där i en rå och osymboliserad form" (Igra 1988, s.251)

Alikevel har en tenkning rundt språk vært gjort lite eksplisitt innenfor psykoanalytisk teori etter Freud. Dette henger selvfølgelig i stor grad sammen med den større intellektuelle og vitenskapsteoretiske ramme som teori-dannelse til enhver tid befinner seg innenfor. Derfor er det heller ikke tilfeldig at det først og fremst er med "de franske" at språket for alvor blir satt på dagsorden (jfr. s. 15f).

I forhold til de ovenfor nevnte mangler i innfallsvinklene vi har sett på hittil, kan en si at Lacan åpner både for en ny tematisering av språket og språkets funksjon, og for en synkron tilnærming til språk og subjekt. Slik jeg ser det, tilfører imidlertid Julia Kristeva, tross sin klare lacanianske forankring, vesentlige nyanseringer, andre og nye perspektiver: Etter min mening, er det spesielt innenfor hennes egne originale bidrag at det vi kan kalle "erfaringer av det ordløse" blir gitt et teoretisk rom.

Det Semiotiske

"... indifférent au langage, énigmatique et féminin, cet espace sous-jacent à l'écrit est rythmique, déchainé, irréductible à sa traduction verbale intelligible; il est musical, antérieur au juger, mais retenu par une seule garantie - la syntaxe."

(Kristeva 1974, s.29)⁶

Kristeva (1973) setter 'semiotikken' eller 'sømanalysen' opp mot den semiotologiske strukturalisme, utfra kritikken av dennes mangler: Ved å fokusere språket som et statisk tegn-system, kan strukturalismen bare gjøre rede for språkets "homogene strukturer", det som er sammenfallende med systemet og med språket som sosial kode. Den kan ikke redegjøre for "anything in language which belongs not with the social contract, but with play, pleasure or desire" (ibid s.26), eller for "den *andre* siden av språket" som bryter med de systematiske og logiske kategorier. Den kan m.a.o. ikke redegjøre for det heterogene, for negativiteten, for - i vår forbindelse - det utenom-språklige. Vi ser at Kristevas kritikk her er i tråd med den hun senere retter mot Derrida når det gjelder teorietisering av subjektet (se s.69): Det er nettopp utraderingen av det negative og det overskridende el. subversive som blir resultatet av hans "subjektløshetsteori".

Hennes kritikk peker etter min mening på det som kan formuleres som et hovedanliggende i Kristevas eget prosjekt: Hun søker hele tiden å samholde dialektikken i det å være *både underlagt og overskridende i forhold til den Symbolske Loven*, d.v.s. i forhold til språket og den sosiale strukturen. Dette paradoksets "både - og" preger behandlingen av alle de spørsmålene hun videre tar for seg; språkteorien, subjektstønkningen, tematisering av kvinnelighet og moderskapet, og også synet på selve den vitenskapelige teorietisering: Det semiotiske prosjektets *raison d'être* er fremfor alt "specifying just what, within the

⁶ "...ikke bestemt av språket, gåtefullt og kvinnelig; dette rommet som ligger under det skrevne er rytmisk, ubundet, kan ikke reduseres til sin begripelige verbale oversettelse; det er musikalsk, forut for bedømmelsen, men holdt tilbake av en eneste garanti - syntaksen."

practice, falls outside the system and characterizes the specificity of the practice as such" (1973, s.27) Semanalysen må altså bli selv- refleksiv (1968), en stadig kritikk av sin egen virksomhet, nettopp fordi den selv er fanget i et paradoks: Ved å være et teoridannende "metaspråk" homogeniserer og systematiserer den det som essensielt er heterogent. Ved refleksiviteten fungerer den imidlertid både som *teori* og som en stadig *teoriomveltende praksis* (1968, 1973). 'Semanalysen' vil utforske språket, ikke som et statisk tegn-system, men som en betydningsproduserende prosess og en betydningsproduserende praksis, hvor praksis "is taken as meaning the acceptance of a symbolic law together with the transgression of that law for the purpose of renovating it" (1973 s.29). Å hele tiden holde fast i begge sider i denne dialektikken, -å være underlagt og samtidig å overskride-, ligger altså ved kjernen av selve det semiotiske prosjekt.

Det ligger også ved kjernen av hennes språkteori, og er det som gjør at språk og ikke-språk teoretisk kan favnes i et samme dialektiske spenn i *la signifiante*.⁷

Hun analyserer altså en språkets tosidighet : ifg. Kristeva kan der innenfor én og samme betydningsprosess beskrives to uadskillelige modaliteter som hun kaller "det semiotiske" og "det symbolske" (1974). Dette skal utdypes nedenfor, men først noen begrepsavklarende kommentarer til hennes bruk av betegnelsen 'det semiotiske':

'Semiotikk', slik vi er vant til betegnelsen brukt som 'semiologi' (tegnteori, el. læren om tegnsystemer), og slik Kristeva også bruker den, heter på fransk "*la sémiotique*". Kristeva's eget begrep '*det semiotiske*', brukt som betegnelse på den ene av betydningsproduksjonens to modaliteter, heter imidlertid "*le sémiotique*". Kristeva går tilbake til ordets etymologiske opprinnelse som en begynnende klargjøring av dets betydning: Det greske *σημειον*, kan bl. a. bety spesifikt el. uthevendende merke, spor, tegn, forvarsel, avtryk, o.a..... Hun knytter videre an til psykoanalysens postulering av "driftbanenes strukturerende egenskaper" og "de såkalte primærprosessene som forskyver og forflytter energier såvel som disses innskrift"

⁷ 'La signifiante' kan på fransk innebære både en *foreliggende* 'mening' el. 'betydning' og samtidig selve den *aktiviteten* som skaper betydning. Der hvor termen 'la signifiante' brukes alene, vil den i denne teksten bli oversatt som 'betydningsproduksjon' (jfr. Moi 1986A). Der hvor termen opptrer sammen med 'prosess' og 'praksis' vil jeg som oftest oversette den med bare 'betydningsprosess' og 'betydningspraksis' (jfr. Witt-Brattstrøm), bare i noen tilfeller som 'betydningsproduserende praksis / prosess' (som Moi).

(1974, s.22 f). Som en første beskrivelse av det semiotiske synes dette så langt å henvise til en form for "før-tegn", el. "før-betydning"; en opprinnelig drifts-pregning , driftsprosessenes spor eller avtrykk.

Den aktivitetssfæren vi vanligvis legger inn under "semiotikken", høre imidlertid i Kristevas terminologi inn under den symbolske modalitet; "det som i språket faller innenfor tegnets orden", den ekspressive / kommunikative aktivitet. Den har som sin forutsetning "den posisjonen hvor subjektet kan skille ut og gjenkjenne den Andre", og derved avgrense et sosialt og symbolsk rom. (Lewis 1974, s.31).

Språket eller betydningsprosessene konstitueres altså gjennom det dialektiske samspillet av disse to modalitetene.

Språket spent ut mellom drift og symbol: la signifiante

I begynnelsen av sin doktoravhandling "La révolution du langage poétique" (1974) reiser Kristeva spørsmålet om det "utenom-språklige" som et "generende problem" lingvistikken har søkt å unnfly, men alltid har vært konfrontert med (s.17 f). Å bøte på denne manglende teoretisering av dette som er "ytre" i forhold til språket, er del av Kristevas prosjekt i den derværende avhandling.

Det er først og fremst gjennom innflytelsen fra Freud og hans "annen scene; det ubevisste" at Kristeva nærmer seg "betydningens grensesituasjoner, der betydningen ennå ikke er eller ikke lenger kan uttrykkes" (Kristeva i Witt-Brattstrøm 1990, s.16). Slik er det f.eks. gjennom Freuds begrep om 'drømme-arbeid' at "idéen om en taus produksjon" først oppstår; " - en produksjon som ikke desto mindre setter sine spor og omformer språket forut for at sirkulerende tale, kommunikasjon, utveksling eller mening kommer tilsyne". (P.E.Lewis, 1974, s.29) Denne teorien om "produksjon-forut-for-produktet" eller en "pre-kommunikativ aktivitet" (ibid) som spiller en aktiv rolle i formingen av språket, er sentral for teorien om det semiotiske: Det semiotiske kan sies å være det før-symboliske grunnlaget som frembringer det symbolske og som samtidig utgjør dets materielle side.

Den semiotiske modaliteten er karakterisert ved å "fokusere nedover ... ..henimot den kjernen av kroppslig og psykisk energi som er det kontinuerlige heterogene grunnlaget all symbolsk aktivitet artikuleres uti fra, over, og opp mot." (ibid, s.31). På det genetiske planet er den forbundet (men ikke sammenfallende) med de før-ødipale og før-språklige prosesser; den er også knyttet til (men ikke sammenfallende med) det ubevisste, med metaforisk fortetning og metonymisk forskyvning.

Denne utenomspråklige, ikke-språklige dimensjon i språket, beskrives nærmere ved det Kristeva kaller "den semiotiske chora".⁸ Det første en kan si om denne, er at

⁸ Termen 'chora' (χορα) tar hun fra Platons "Timaios" hvor den betegner et område, et rom, en mottagende beholder, forut for det som kan (be)gripes og benevnes, om hvilken en bare kan si at det er "une telle" ("en slik en"), ikke engang at den er et tegn eller et noe bestemt, den der ("ceci" ou "ceia"). (1974, fotnote s.23f.)

den strengt tatt er *uteoretiserbar*. Termen 'chora' er bl. a. valgt for selv å tydeliggjøre "en for diskursen uoverkommelig vanskelighet: funksjonsmåten, om den enn er før-symbolsk, bringes over i en symbolsk posisjon med en gang den benevnes." (1974, fotnote s.24). Til tross for dette uoverstigelige problemet ; Kristeva søker å benevne og formulere den (ibid, s.22 - 30):

"Ved å være både "energetiske" utladninger og samtidig "psykiske" markeringer, artikulerer driftene det vi kaller en *chora* ; en ikke-ekspressiv helhet (totalitet) konstituert ved disse driftene og deres oppstillinger (stases) i en bevegelse som er likeså rørlig som den er regulert."

Choraen er "et helt provisorisk uttrykk (artikulasjon), hovedsaklig mobil, konstituert av bevegelser og deres flyktige oppstillinger ". Den er "brudd og rytme... forut for evidens, romlighet og temporalitet." "All diskurs beveger seg i forhold til den, d.v.s. hviler på den og støter den vekk samtidig."

Choraen er ikke en posisjon i språket; "ikke et tegn" "ennå ikke signifiant", men den "går forut for og ligger under dannelse av form (figuration) og derved speilingen, og den kan bare sammenlignes med den vokale og kinestetiske rytmen."

Choraen kan også oppfattes som "betydningsprosessens psykosomatiske modalitet, d.v.s. ikke en symbolsk modalitet, men en som artikulerer et kontinuum".

Chora er altså knyttet til driftene, til kroppen og det kinestetiske, til sansemodalitetene, forut for språk og struktur, til en helhetlig bevegelig strøm, et kontinuum uten form og plassering. Samtidig er den underlagt en form for regulering eller styring:

For det første er den underlagt en form for "objektiv ordning" (dog "ikke en lov") ved at "den sosiale organisering, som alltid allerede er symbolsk, innprenter sine begrensninger i en *formidlet form* ". Denne formidlingen av den symbolske orden som organiserer de sosiale relasjoner, skjer allerede i det før-språklige og før-

ødipale gjennom relasjonen til morens kropp. Driftene "forbinder og orienterer kroppen i forhold til mor". Jeg mener dette må forstås som en formulering av en opprinnlig objektrelaterthet, tilsvarende de britiske teoretikernes synspunkt (se s.30). Kristeva innfører imidlertid senere en nyansering her (se Kristeva 1987), ved å sette et terminologisk skille mellom 'objektet' og 'Tingen'; 'objektet' i egentlig forstand konstitueres først ved en differensiering av forskjeller og derved mening / språk (se nedenfor). Kristeva fremhever også i sterkere grad objektet som bærer av den større sosiale sammenhengen som allerede i "semiosen" skrives inn i det gryende subjektet. (jfr. Lacans fremheving av den symbolske pregning av det pre-ødipale: Fallos er det andre objektet for mors begjær, barnet ønsker å være alt for mor, d.v.s. barnet ønsker "å være Fallos").

Videre innebærer *driftenes tvedeling* også en form for ordnende prosess: de "gjør den semiotiserte kroppen til et sted med stadig spaltning" og de dominerende orale og anale impulser "er rettet mot og strukturert rundt mors kropp". Igjen kan en se paralleller til Kleins beskrivelser av prosessene i den paranoid-schizoide posisjon, hvor introjeksjon og projeksjon må sees på som "strukturerte prosesser" (de Bianchedi et al. 1984), og barnets aggressive såvel som libidinale fantasier projiseres som innhold i mors kropp (Klein, 1932).

Morskroppen (- den ikke-symboliserbare morskroppen med dens lukter, lyder, berøringer -) blir altså i dobbel forstand "den semiotiske choraens regelsystem".

Et tredje bestemmende moment i choraens bevegelighet, er at selv om driften beskrives som i seg selv motsetningsfylt, "både positiv og negativ", så karakteriseres driften fremfor alt av en "dominerende destruktiv bølgelengde": Som Klein, legger Kristeva en avgjørende vekt på dødsdriftens virke.⁹ Denne innebære et stadig angrep mot enhver identitet, "om det så er den til "min egen kropp". Det er utfra driftenes tvedeling at Kristeva setter choraen som stedet *både*

⁹ Kristevas begrunnelse for dette er at "Freud understreker at den sterkeste driften er dødsdriften". Det fremstår som en viss vilkårlighet her, såvel som hos Klein, i måten de bruker dødsdrift-begrepet i sin teori. Jeg kan forstå det f.&fr. som et slags grunnpostulat som de velger å sette som utgangspunkt for en teori, og som selv ikke forklares. Dette før nevnte "mytologiske utgangspunkt" er vakkert uttrykt hos Freud: "Driftene er så og si vår mytologi. Driftene er mytiske vesener, storslåtte i sin ubestemtthet. Vi - - har alltid hatt en anelse om at det bak disse - - skjuler seg noe alvorlig og veldig, som vi har ønsket forsiktig å nærme oss." (1933, s.78)

for subjektets tilblivelse og for dets negering: Choraens prosesser som "produserer subjektets enhet" blir også stedet "hvor subjektets enhet gir etter" overfor de driftsprosessene som splintrer og bryter opp (1974, s27).

Det er ved denne subjektets negering i selve dets tilblivelsesprosess at Kristeva inkorporerer det negative, ikke-identiteten, overskridelsen i det semiotiske.

Å skulle "teoretisere den uteoretiserbare choraen" (Moi 86A) er altså ett av de kristevianske paradokser. Språkbruken hennes viser da også at det er vanskelig; hun snakker om dette "stedet" men som ikke er et sted, om dette som er knyttet til det før-symbolske, pre-ødipale, driftsmessige, men som ikke er sammenfallende med disse genetiske kategoriene, om dette som er en del av betydningsproduksjonen uten selv å være betydning, om dette som ikke er et "dette".

Slik jeg forstår det, betegner det semiotiske først og fremst *det ikke-reduserbare Andre*. Det kan ikke underlegges utsigelsen, samtidig som det setter sine spor i språket og i subjektets tilblivelse; hva enn en benevner det som, vil måtte ledsages av et "ikke"; det vil alltid være noe Annet. I den forstand er det ikke mulig å positivt avgrense, men bare ved paradoksenes 'både -og' og 'hverken - eller', gjennom språket peke henimot det. Slik sett ligger det nærmere den sen-platoniske dialektikken, hvor språket selv i en prosess gjennom sats og motsats peker utover språkets og tankens grenser, enn den hegeliansk dialektikken, hvor these og antithese kan oppheves i et positivt tredje. Der er også paralleller til Derrida's begrep om 'difference' som en opprinnelig forskjell som ikke lar seg oppheve i en tredje term.

Det semiotiske som det Andre kan gi fornemmelser av det uavgrensedes, det ukjentes skremmende avgrunn.....og derved føre oss tilbake til Line, som balanserer "mellom samfunn og avgrunn" og faller "ned i det stumme sluket". Balanserer hun mellom det symbolske (samfunn) og det semiotiske (avgrunn)? Å slukes inn i noe totalt annet, noe ujevnlign og uerkjennbart, kan sees som en trussel om subjektets splintring og tilintetgjørelse. Negativitet og ikke-identitet. Når

Line faller ned i det ordløse rommet hvor språket blir umuliggjort, kan én måte å forstå det på være det semiotiskes gjennombrudd eller overtagelse: Det som gjør opplevelsen så truende, sønderrivende og smertefull, kunne nettopp være denne uendelige Annethetens ukjente tomrom -

---

Det semiotiske er den ene av de to modalitetene som tilsammen utgjør la signifiante. Den andre modaliteten er *det symbolske*, et begrep som Kristeva overtar fra Lacan uten å skille seg nevneverdige fra hans synspunkter. Det symbolske innebærer språket som kommunikasjon, lingvistikkens syntaks og kategorier; det er et sosialt produkt av forholdet til den andre; det er Lovens begrensninger i form av kjønnsforskjellene og familiestrukturen (kastrasjonen og Ødipus) (Kristeva 1974, s.29).

I forhold til vårt fokus, er det viktigste her at Kristeva tematiserer nettopp det som etter min mening er Lacans store mangel: Selv om han åpner veien for en teori om det ikke- symboliserte, er det vanskelig å se annet enn at han videre kun holder seg på det symbolskes område. Det er som om han fremsetter "det radikalt andre" for så å utelukke det, etterlate det på veien; det har sin plass *kun* som et fravær.

For Kristeva danner forholdet mellom logikk / formalisering og "musikken" i språket et utfordrende spørsmål og et utgangspunkt for hennes arbeide (Lechte 1990, s.60). Lacan forblir i formaliseringens og abstraksjonens verden, hans psykoanalyse er "uten dofter, lukter och odører" (A. Nilson, 1989, s.5). Talen og språket blir i helt bokstavlig forstand grunnvollen for alt menneskelig, og "att det nyfødte barnet og nærhetspersonen(e) begynner å" tale" med hverandre direkte etter fødselen, en tid hvor affektene og sensomotorikken er "språket", har på et eller annet vis unngått Lacan" (ibid). En kunne si at der hvor Lacan bare ser "le Nom du Père", Fars- navnet, viser Kristeva til "l'Ômbre de la Mère", Morsskyggen. (jfr. C. Olivier, 1980)

Der hvor vi hos Lacan blir *fanger* i språket og signifiantenes evige glidning, der har vi hos Kristeva muligheten for opprør og brudd i forhold til denne orden. Vi kan ikke

trå *ut* av den (Kristeva understreker at det semiotiske er noe vi bare kan nærme oss innenfor språket), men det er som om hun setter inn en *kile* i det språklige univers, en åpning som bryter opp betydningen innenfra, like ned til språkets og talens materiale (fonetiske nivåer), og peker utover mot noe annet.

Kristeva understreker stadig at om en i teorien kan gjøre et skille mellom det semiotiske og det symbolske, så kan en i praksis ikke tenke seg et språklig uttrykk som skulle være enten det ene eller det andre (f.eks. 1974, s.22). En rent semiotisk tekst er selv-motsigende og ville innebære språkets totale sammenbrudd, ettersom det semiotiske er essensielt ikke-språklig. Men en rent symbolsk tekst er *også* utenkelig; det ville måtte være noe i likhet med f.eks. en ren katalogisering, eller en matematisk informasjonsrekke, eller....(....ettersom det er utenkelig er det ikke lett å finne eksempler! Til og med i lesning av telefonkatalogen vil det semiotiske klinge med, bare ved det at vi oppfatter navn, tall, lyder, former..). Poenget er at betydning *ikke er mulig* som bare den ene siden av språkets dobbelthet; språket står alltid i dette spennet mellom drift og symbol; betydningsproduksjon er alltid både underlagt og overskridende i forhold til den Symbolske Lovens begrensninger.

Videre vil det semiotiske alltid "komme tilbake *etter* den symbolske thesen" (1974, s.67f.); d.v.s at om en teoretisk kan sette det semiotiskes funksjon "forut for" det symbolske, vil den bare kunne analyseres i en form for "sekundær tilbakevending" etter den symbolske strukturering ("snittet") . Den vil være å finne *innenfor* det symbolske, men som en negativitet og en overskridelse.(d.v.s. ikke mulig å *redusere* til den symbolske dimensjon).

Dette innebærer slik jeg ser det, at også Kristeva setter det symbolskes primat: det er ikke en form for driftsmetafysikk eller en romantikkens opphøyning av de ubevisste krefter hun her bedriver. Hun konstaterer det semiotiske nivå som en livsnødvendig og verdsatt dimensjon: Den er nettopp derfor nødvendig å inkludere *også* i samfunn med andre og *også* teoretisk, d.v.s. nødvendig å kommunisere og artikulere på det symbolske nivå. "Dersom vi blir lukket inne i det semiotiske, beveger vi oss i galskapens rom, vi går inn i oss selv og bryter kontakten med omverdenen" (Christensen 1988) En kunne her si, for å vende tilbake til Line et øyeblikk, at det nettopp er dette hun står på grensen til å gjøre, og øyeblikksvis gjør:

Det symbolske bryter sammen under presset fra det semiotiske, med den konsekvens at hun stenges inn i sitt eget "hav-dyp" og enhver mulig kommunikasjon med omverdenen blir brutt. Jeg skal vende tilbake til dette aspektet (kommunikasjonsbrudd) siden.

Den poetiske teksten, sett som en betydningsproduserende *praksis*, er ifg. Kristeva et privilegert sted for synliggjøringen av de to modalitetenes dialektikk i språket, og hvor i særlig grad det semiotiske gjør seg gjeldende. "Det er i "kunstnerisk" virksomhet at det semiotiske avslører seg som både forutsetningen for og nedbryter av det symbolske " (1974, s.47) Kristeva bruker da også ofte tekstanalyser for å eksemplifisere den kontinuerlig betydningsproduserende *prosessen*: Teksten er som "et vevstykke" hvor trådene sammenveves i forskjellige mønstre, i en "evig bevegelse" mellom teksten, dens nivåer, og leseren (L.S. Roudiez, s.5, 1984). I hennes tidlige arbeider er det først og fremst litterære poetiske teksteksempler som fokuserer det semiotiske som den " andre siden av språket" (f.eks. 1966).

Det kan være et poeng her å trekke en parallell til Liné's håndtering av sine opplevelser av det ordløse: Dagboksnotatene har selv vært et element i "kampen med ordene". De er nedtegnet som en måte å " skrive seg ut av " eller "skrive av seg" det som i terapitimene fanget henne i ord-løs ikke-kommunikasjon. Men i notatene er det heller ikke en formidling i form av et opplevelsens "hva" eller "hvorfor": Opplevelsen kan bare vises til som et direkte uttrykk i mer poetisk form. I arbeide med denne oppgaven har det derfor også vært et poeng å la det kliniske materialet stå der som et uttrykk for seg (fremfor å presentere det i en kasus-historie), nettopp p.g.a. denne oppgavens noe paradoksale og umulige karakter (- så mange ord om det ordløse !) : Hvis vi da for øyeblikket velger å forstå erfaringen av det ordløse som et frembrudd av det semiotiske, kan vi si at det for overhode å bli formidlet, tvinger frem et annet uttrykk enn det vitenskaplige.

'La signifiants' konseptualiseres altså som en prosess og en praksis; betydningsproduksjon er noe som *foregår*, ikke noe som *er*. Kristeva

understreker derved at de semiotiske prosessene fungerer synkront i subjektet (1974, s.28): En kan beskrive eller nærme seg det semiotiske *genetisk*, slik det fungerer i konstitueringen av subjektet, fordi det viser seg hele tiden virksomt i subjektets betydningsproduksjon, d.v.s. i den *kontinuerlige* konstituering av subjektet. I Kristevas subjektsteori kan en si at også *subjektet* er noe som foregår, ikke noe som er. Det er et "*sujét-en-prosess*",¹⁰ et hele tiden bevegelig subjekt, under press fra den semiotiske choraens oppbrytende, heterogene krefter. En forutsetning for en slik prosessuell subjektstønkning er "den freudianske posisjon" i teorien om det ubevisste og det derved spaltede subjekt (ibid, s.30).

---

¹⁰ "Sujét-en-procés" henspiller på en dobbelt-betydning i uttrykket 'être en procès' som kan betegne både det å være i en prosess og det å være underlagt en rettssak, være satt til doms (jfr. Moi's oversettelse "subjekt-satt-på-prøve").

Kroppssubjektet

Kristevas språkteori er forankret i begrepet om det talende subjektet, og som Lacan hevder hun at "subjektet fødes i språket". Men dette innebærer ikke at en ikke skulle kunne snakke om 'subjekt' før personen selv har "trådt inn i språket" ved den ødipale strukturering. Det betydningsproduserende rom, la signifiante, er først og fremst *det sosiale rom*, inter-subjektivitetens rom: Subjektets fødsel i språket må sees på nettopp som en inntreden i dette sosiale rom, hvor allerede den første differensiering selv - andre er språklig strukturert. Det er hele prosessen fra den første differensiering til den endelige underkastelse i forhold til den Symbolske Loven via gjennomarbeidingen av kastrasjonen og den ødipale problematikken, som - forøvrig også i tråd med Lacan - betegner subjektets fødsel.

Kristeva legger imidlertid vekten på at det kroppslige, det før-symbolske, det semiotiske, vedvarende er et konstituerende element i subjektet, og da ikke bare som et tap, et fravær, "et begjær som driver vår tale". For det første tematiserer hun, som vi har sett, hvordan forholdet til mors-kroppen er den grunn det symbolske overhode kan reises på. For det andre er selve subjekt-begrepet her preget av den samme dialektiske prosess som konstituerer språket: Hennes "sujet-en-procés" er riktignok et ytringens subjekt, et subjekt som taler, men likedan som la signifiante må formuleres som et dialektisk forhold mellom det som strukturerer og det som bryter opp, må også *subjektets* posisjon beskrives som både underlagt og subversivt i forhold til språket og den Symbolske orden. Det subversive elementet, det som hele tiden truer og utfordrer subjektets stabilitet, knytter seg både til de heterogene krefter i den semiotiske chora og til den adskillende aktivitet som Kristeva i sin tidlige teori knytter til det thetiske moment, og senere til sin teori om abjektet.

Det thetiske betegner først og fremst bruddet eller splittelsen i den semiotiske choras kontinuum, og derved terskelen for inntreden i språket. I den thetiske fasen, eller rettere; ved de thetiske brytninger (effractions) settes el. plasseres subjektet i en utsagnsposisjon: Forutsetningen for denne posisjonen er å kunne "tilskrive identitet eller forskjell"; å kunne se forskjeller og dermed betydning. Den grunnleggende avgrensning og forskjells plassering er den mellom subjektet og

dets objekter: "Den primitive konstituering av den thetiske struktur, ligger i oppdagelsen av det/n Andre" (Lewis 1974). Det thetiske betegner altså en første differensiering, adskildthet og strukturering av psyken. Det betegner videre en grense mellom språk og ikke-språk.¹¹

I en ekskurs inn i den språkfilosofiske debatt ved en kritikk av fenomenologiens (Husserls) metafysiske forankring av betydning / mening (d.v.s. tegnet el. utsagnet) i et transcendentalt ego, poengterer Kristeva at "det er bare fra og med Freud at en har kunnet stille spørsmålet, ikke om thésens (det thetiskes) utspring, men om dens *tilblivelsesprosess*" (1974, s.43). Det er utfra teorien om det ubevisste og de ubevisste prosessenes virkemåter en vil kunne analysere "thésens produksjonsvilkår". En finner da at språkets tilblivelse el. betydningens produksjon først og fremst kan forankres i speilstadiet og i "oppdagelsen" av kastrasjonen; "I subjektets historie, slik som teorien om det ubevisste kan rekonstruere den, finner vi i (disse) to tilfellene betydningsprosessens thétiske moment, utfra hvilke betydningsproduksjon organiseres."(ibid).

I *speilstadiet* fødes tegnet og utsagnet som en frukt av den "intuisjon om romlighet" som speilingen av den helhetlige gestalten gir opphav til. Barnets kropp er opprinnlig "opprørt av den semiotiske bevegelighet som snarere fragmenterer kroppen enn gir den figur"(s.44), og slik sett forblir den adskilt fra, noe annet enn, dette helhetlige bildet som det griper i speilingen. Bildet blir "det første objektet som løsrives fra den semiotiske chora" og muliggjør enhver senere dannelse av og identifisering med objekter. Denne første utskillelse og adskillelse kjennetegnes altså av en *plassering*, en posisjon, av en selv vis-à-vis en selv og vis-à-vis objekter i dette første differensierte univers. Dette bruddet ved en "dobbel adskillelse" er forutsetningen, ikke bare for identifiseringen av et 'jeg' og for subjektets utsagnsposisjon, men også for *tegnet*, som jo nettopp er kjennetegnet ved å være avgrenset, "digitalt". Etter min mening kan en si at Kristeva nettopp her poengterer både det semiotiske grunnlag som språk og subjekt springer ut fra,

¹¹ De thetiske prosesser kan sammenlignes med en av de funksjonene *spalting* (splitting) har i den paranoid-schizolde posisjon i Melanie Klein's teori: I tillegg til å være en forsvarsmekanisme, er også spalting "det som gjør det mulig for jeg'et i det hele tatt å komme ut av kaos og ordne sine erfaringer" (Segal 1964, s.35). Hos Kristeva formuleres de thetiske spaltinger imidlertid først og fremst som en grunnleggende *språklig* eller symbolsk strukturering.

men også språk (tegn), subjekt og objekt som uadskillelige gjensidige forutsetninger for hverandre: "Tegnet blir den av choraen opprørte kroppens stemme som rettes mot bildet foran den eller mot objektet som samtidig utskilles fra omgivelsenes sammenheng."(ibid)

Hvis, som Kristeva gjør, det thetiske settes som grensen mellom språk og ikke-språk, som selve mulighetsbetingelsen for språk overhode, så skulle språkets u-mulighet kunne knyttes til det thetiskes bortfall; d.v.s. fallet bort fra den posisjonen hvor tegn, subjekt og objekt overhode er utskilt. Utfra den gjensidige avhengigheten til språk-subjekt-objekt, ville en da måtte konseptualisere dette som et "ingemannsland", stedet hvor hverken språk, subjekt eller objekt har tatt form. Hvor intet imago kan sees i noe speil. Før-speilingens stumme og fragmenterte kropp. Dette ville da være en nærmere nyansering av hva det kunne innebære å nærme seg det semiotiske sluket, i den grad en kunne formidle noe om det: Når Line opplever at "språket revner og jeg er på den andre siden" så er der "ingen ingenting ingensteds", hun er "splintret i tusen biter", "det eneste menneske.. ...i den Store Stillhetens Mørke", og der "er ingen ord der nede". På den andre siden av den thetiske terskel er hverken språk eller objekt, bare en fallende fragmentert kropp; ikke rom eller romlighet, bare sluket.

Hvorfra kommer da dette "stedets" terroriserende kvaliteter? Det er ikke akkurat noe utslukningens fredfylte nirvana Line beskriver, heller ikke først og fremst det semiotiske som det "rytmiske - musikalske - ubundne" (se s.34). Vi må vende tilbake til dét ved den semiotiske choras virkemåte som synes å knytte seg til negativiteten, formulert som dødsdriftens dominans: subjektets negering, det heterogene, oppsplittende, kropps- fragmenterende; en stadig trussel om tilintetgjørelsens kaos:

Ved sitt begrep om "*abjektet*" ¹² (Kristeva 1980) introduserer Kristeva en annen form for grense og grensefenomener enn terskelen til språket. Genetisk beskrives dette som en form for differensiering eller adskillende virksomhet som er mer

---

¹² 'abject', 'abjection' oversettes ofte med noe avskyvekkende, usselt, skammelig, fomedrende. Kristeva synes i sin bruk av begrepet like mye å holde fast ved den etymologiske opprinnelse (lat. 'abjectus', av 'jactare'), d.v.s kaste av, støte bort, frastøte.

primitiv enn det thetiske: Knyttet til en tidligere kroppslighet enn speilstadiet er barnets første adskillelse fra morskroppen en form for utstøting, frastøting; " selv før vi takket være språkets autonomi eks-isterer utenfor henne" (ibid, s.20).

Abjeksjonens mest arkaiske form eksemplifiseres ved vemmelse overfor visse typer mat, oppkast, avfall, alt som utskilles fra kroppen, som er hverken meg eller ikke-meg, hverken subjekt eller objekt, men...abjekt. Som et grenseområde mellom "innside - utside" støtes der bort deler av en selv såvel som av omverdenen, voldsomt og kroppslig: "I denne prosessen hvor 'jeg' blir til, fødes jeg av meg selv i voldsomheten av en hulken, en brækning."(ibid, s.11)

Abjektet er altså knyttet til en første primitiv adskillthet, en første etablering av psykisk rom, og det er denne posisjonen Kristeva kaller 'primær narcissisme'. Dette psykiske rommet er forut for enhver identifisering, d.v.s. at det egentlig er et *tomrom*. Abjeksjonen trekker som en skjær hinne eller grense mellom dette tomrom og kaos; d.v.s. at den narcissistiske tomhet er en *beskyttelse* mot den kaotiske oppløsning av alle grenser. (Kristeva 1983, s.31ff).

Abjektet er også det utillatelige, det som i "glemselens land", "i en utvasket tid må ha vært en pol, magnetisert av attrå" (ibid,s.16)¹³. Abjektet, ved "urfortregningens yttergrense", vil derfor fremkalle fascinasjon såvel som redsel. Den tidligste sosiale avgrensning av "en ren og ordentlig kropp" innebærer at individet må fraskrive seg og støte fra seg deler av sin kroppslighet. En kan slik si at abjeksjon uttrykker et aller første skille mellom subjekt og kropp, samtidig med en aller første sammensmeltning av en selv og den Andre, det sosiale. (Gross, 1990).

Som det mer omfattende begrepet om det semiotiske, vil abjektet, hvis "historie" kan "fortelles" genetisk, først og fremst være en vedvarende prosess i subjektets konstituering. Ettersom det abjekterte ikke vil utslettes fullstendig, men ligger ved "grenseområde for det menneskelige univers" og ettersom det utfra sin opphavshistorie er merket med en ambivalensens draging såvel som avsky, utgjør

¹³ Kristevas behandling av 'abject'-begrepet er relatert til Freuds teori om fortregning slik han uttrykker den i essayet av 1915 (Freud 1915b). En gjenfinner her hans betraktning om en driftelementers attraksjonspol vs. en frastøtingspol. Hun knytter også sitt begrep til en problematisering av det ubevisste i forhold til "urfortregningen" og en sekundær el. "egentlig" fortregning fra samme skrift.

det alltid en mulig trussel for stabilitet i identitet, i mening, i det sosiale: Motsatt objektet som "stabiliserer meg i det skjøre møtepunktet hvor jeg begjærer mening", så er "abjektet, et fallent objekt, noe radikalt utelukket som trekker meg mot der hvor all mening oppløses".(Kristeva 1980, s.9).

Knyttet til en forkastelse av nytelsesaspekter ved den aller tidligste driftsmessige kroppslighet, vil abjektet "på en og samme tid både drive subjektet fremover og pulverisere det." (ibid ,s.12) Abjektet erfares på sitt mest intense når "subjektet finner det umulige *inni seg selv* : når det finner at selve dets *væren* er det umulige, oppdager at det ikke er annet enn abjekt..(.....) All abjeksjon er egentlig gjenkjennelsen av *mangelen* som grunnlaget for enhver væren, mening, språk, begjær." (ibid). Abjeksjonen, logisk sett forut for ethvert objekt, blir da mangelens eneste mulige signifiant. Negativitetens paradoksale betydningsbærer, umulighetens og meningsløshetens tomrom, et sluk som subjektet kan falle ned i.

Også på samfunnsnivå betegner abjektet det anti-sosiale, det oppbrytende: " det som forstyrrer en identitet, et system, en orden. Det som ikke respekterer grensene, stedene, reglene. Det som er midt-imellom, tvetydig, sammensatt" (1980, s.12) Det må imidlertid ikke sees som en motpol, men som *innvevd* i hele det menneskelige område "fra symptomet til sublimeringen". "Abjektet er undersiden av det symbolske. Det er hva det symbolske må avvise, dekke over og bære med seg . Det symbolske krever at en grense adskiller eller beskytter subjektet fra denne avgrunnen som kaller på det og hjemsøker det..."(Gross 1980, s.89).

Slik jeg forstår det, er 'abjektet' altså et grensebegrep på flere måter: Det betegner en første kroppslige og usikre grenseoppgang mellom "innenfor - utenfor", "jag - annet" ; det må tenkes "ved urfortregningens ytterkant" og "bortenfor det ubevisste", altså som en slags psykens yttergrense; en grense mellom tomrom og kaos; videre er det grenseområdet hvor (subjektets) mening, identitet, og væren slår over i sin motsats.

Abjektet synes således først og fremst å være *negativitetens*¹⁴ sted i Kristevas teori. Eller, mer psykoanalytisk; dødsdriftens diffuse doméne.

Jeg mener at et aspekt ved dette, kan tenkes som et slags "*negativitetens overgangs-område*", hvor det utillatelige, umulige og oppløsende ved det som er både (innenfor) meg og ikke-meg må støtes ut: Altså en slags motsats til Winnicots formulering av overgangsområdet, preget av inkorporering ved illusjonen og den magiske omnipotens (Winnicott, 1971).

Ved 'abjekt'-begrepet er det som om Kristeva gjør en *innsirkling* av det som utgjør negativiteten ved kreftene i den semiotiske chora; det destruerende, oppsplittende, tilintetgjørende.

Videre må abjeksjonen kunne oppfattes som en *negativ konstituering*; en konstituering i kraft av det som ikke er der, som holdes borte. Det vi *ikke* begjærer. En konstitueringsprosess hvor identitet, form, orden, symbol frembringes (avgrenses) ved å holde det umulige, livstruende under kontroll.

Denne negative konstitueringens grenseområde blir altså som en tidvis skjør og permeabel hinne som skjærmer mot en avgrunn; subjektets utslettelse.

Vi ser igjen hvordan Kristeva hele tiden beveger seg på grensen til det uutsigelige; bortenfor abjeksjonens grenseland kan vi nettopp ikke si noe om. Men kanskje kan vi spore det i en erfaring, kanskje bryter det gjennom i subjektets kamp for å holde seg til livet, kanskje det fra den Andre siden hamrer på hudens skjøre hinne så den nesten brister ..... Kanskje er dette Lines erfaringer i "Dødsskyggens dal" ; at hun " finner at selve hennes *væren* er det umulige" og at abjeksjonen trekker ned i tilintetgjørelsens kaos.

Ut fra Kristevas perspektiver så langt, så vil avgrunns-karakteren ved Lines opplevelse av det ordløse kunne knyttes til
- det semiotiskes gjennombrudd som det uenevnelige, uerkjennbare Andre

¹⁴ Begrepet 'negativitet' slik Kristeva bruker det, er sterkt påvirket av Hegel, hos hvem begrepet 'negering' først og fremst innebærer en avvisning og tilintetgjørelse av det positivt gitte i erfaringen. Begrepet skraver seg inn i en lang filosofisk tradisjon rundt f.eks. spørsmål om identitet / differens, enhet / annethet, etc. Jeg skal ikke her trekke inn noen filosofisk vinkling, bare antyde at når Kristeva bruker begrepet, er det mot en klangbunn av spesifikke konotasjoner, mer bestemte enn de assosiasjonene en kanskje umiddelbart får.

- den stumme, fragmenterte kroppen forut for eller bortenfor den thetiske terskel
  - i sitt ytterste uttrykk, abjeksjonen som negativitetens el. dødsdriftens grenseområde
- Forutsetningen for at språket ikke skal "revne", at en ikke skal gå over på "den andre siden", er at de thetiske prosesser fullføres ved kastrasjonen og Ødipus. D.v.s. at subjektet må få et fotfeste i identitet og kommunikasjon, og endelig plassere seg i en fallisk, symbolsk posisjon:

Speilstadiet ble formulert som det første av "betydningsprosessens thetiske momenter": Adskillelles-prosessen fullføres i det andre thetiske moment, som er "oppgavelsen av *kastrasjonen*". Forut for den ødipale fase, er det mor, - ved at hun er "den som alle krav rettes mot" -, som har "opptatt anderledeshetens plass", d.v.s. at hun har hatt en fallisk funksjon. Ved kastrasjonen blir den falliske funksjon en *symbolsk* funksjon, "*den symbolske funksjon*" (Kristeva 1974, s.45ff).

Kastrasjonen innebærer hos Kristeva ikke bare den endelige etablering av identiteten og forankringen i det symbolske *som* symbolsk modalitet; den er også forutsetningen for at den semiotiske bevegelse kan bli en skapende og virksom dimensjon. Ved kastrasjonen "overfører (subjektet) den semiotiske bevegelsen til den symbolske orden" (Kristeva 1974, s.45).

Det er ved Ødipus at betydningsprosessens dobbelthet etableres: For at det semiotiske skal kunne være virksomt i språket, kreves det *både* at subjektet definitivt er plassert i det falliske (uten strukturering og avgrensning vil den semiotiske aktivitet lede til galskap), og at det semiotiske ikke fortregnes: "Bare det subjektet for hvem det thetiske ikke er en fortregning av den semiotiske chora, men en posisjon det tar på seg eller underlegger seg, kan utfordre (møtte en cause) det thetiske slik at nye ordninger kan gis form (artikuleres)" (ibid, s.49). Dette innebærer at Ødipus blir et *posisjonsskifte* og en integrering heller enn en fortregning. Dette er en forutsetning også for skapende og subversiv virksomhet, for "en betydningspraksis som har en sosio-historisk funksjon".

Det thetiske fremstår derved som en *synthese* av semiotiske og symbolske modaliteter: "Ingen praksis (eller tekst)" er mulig uten en thetisk sammenfatning av choraen; men "intet rent tegn" avløser eller opphever det semiotiske uten at der er en rest tilbake (ibid). Ødipal-prosessen muliggjør at det semiotiske manifesterer

seg i en "sekundære tilbakevenden", innskrevet i språket : D.v.s. at det er bare gjennom det post-ødipale at det pre-ødipale er virksomt. (Derav vekten på den synkrona tilnærmingen. Jfr. s. 44).

Slik jeg ser det, poengterer Kristeva som nevnt (s.46) språk, subjekt og objekt som uadskillelige gjensidige forutsetninger for hverandre, konstituert i en og samme prosess. Ved å gå inn fra forskjellige vinkler for å belyse disse prosessene, vektlegges imidlertid forskjellige aspekter : I et forsøk på skjemativering, kunne en kanskje si at i utforskningen av *det thætiske*, er det først og fremst *tegnet*, språkets dimensjon som fremheves; - i teorien om *abjektet*, er det aspekter ved *subjekt*-konstitueringen: Forutsetningene for *objekt*-relasjonen knyttes til adskillelsen fra den arkaiske Morstingen ved en identifisering med "Far i den individuelle forhistorie", som vi skal se i denne oppgavens neste punkt.

Subjektets tomrom: tapet av Tingen

I oppgavens forrige del (s.29) poengterte jeg den indre sammenhengen mellom affekter og objektreasjoner. Hos Kristeva har vi hittil sett hvordan den semiotiske strøm og den tidligste driftsaktiviteten rettes mot og ordnes i forhold til morskroppen, og likeledes hvordan speilingen (i mors blikk såvel som i speilet) blir det thetiske moment hvor subjekt - språk - objekt konstitueres i en gjensidig avhengighet. Men om vi her kan understreke en *objekt-rettethet*, har vi ifg. Kristeva fremdeles bare fokusert forløperne til en objektreasjon i egentlig forstand.

Det er særlig i analysen av "depresjonens sorte sol" at Kristeva utdyper forholdet mellom språk og affekt / objektforhold (Kristeva 1987). Hovedargumentet hennes her går som følger: Forutsetningen for konstituering av mening, og for konstituering av objektet og utvikling av en objektreasjon, er adskillelse, d.v.s. en differensiering i den semiotiske chora (jfr. behandlingen av "det thetiske moment" ovenfor, s.46f). Adskillelsen er et tap, et brudd, som innebærer smerte (subjektets smertefylte fødsel); gjennomarbeidingen av sorgen over tapet leder frem til tegnet, til det symbolske uttrykk. Mislykkes derimot denne separasjonen, blir en stående fast i en sorg over tapet av et objekt som egentlig er et før-objekt, og ens dypeste affektive liv vil ikke kunne knyttes til et språklig uttrykk. Der oppstår en splittelse mellom språk og affekt.

En separasjonens sorg er altså forutsetningen for meningsfylt bruk av ord :
 "Heller enn å søke fortvilelsens mening,(...) la oss godta at der er mening bare gjennom fortvilelsen. Barnet, kongen, blir ubotelig trist forut for uttalelsen av sine første ord: når han fortvilet og ugjenkallelig adskilles fra sin mor, bestemmer han seg for å finne henne igjen, henne såvel som de andre kjærlighetsobjektene, først i fantasien, så i ordene." (Kristeva 1987, s.15)

Separasjonen blir også forutsetningen for dannelsen av en objektreasjon i egentlig betydning: Det er nødvendig å arbeide seg *igjennom* det første tapet for å oppnå en posisjon hvor subjekt / objekt / språk konstitueres; d.v.s. at *det som går*

tapt er et ennå-ikke-objekt, et arkaisk og udifferensiert før-objekt, som Kristeva kaller '*la Chose*'.¹⁵

Tapet av Tingen, den oseaniske "morssubstansen", gjennomgår vi alle for å bli selvstendige individer / talende subjekter, strukturert i forhold til en annen, et objekt. (Moi, 1987). Fullføringen av denne separasjonen gjennom sorgarbeidet, krever imidlertid at individet har mulighet til en primær identifisering med en tredje instans, med "far, form, skjema.." (Kristeva 1987, s.34). Denne "fars-støtten" som sikrer subjektets inntreden i "kreativitetens og tegnenes verden", er en før-ødipal, før-objektal farsfunksjon, en bresje i morsvirkeligheten som Kristeva, med referanse til Freud (1923), kaller "den imaginære far" eller "*faren i den individuelle forhistorie*" (Kristeva 1987, s.34). Denne primære, falliske el. symbolske identifiseringen kan sees som en identifisering med dét i mor som begjærer, som vil noe *annet* (Fallos), som retters utover dyaden mot et tredje: "...den mest arkaiske enheten(...) er Fallos-begjært-av-mor. Det er den imaginære fars enhet, en koagulering av mor og hennes begjær." (Kristeva 1983, s.56)

Skjer ikke denne identifiseringen, blir subjektet fastlåst i en "umulig sorg over mors-tingen"; affektene forblir knyttet til tapet og til opplevelsen av å være "frarøvet et høyeste ubenevnelige gode, noe som ikke kan representeres,.... som intet ord ville kunne utsi" (Kristeva 1987, s.23). Denne umulige sorgen over et tap det ikke har noen (menings-fyllt) kompensasjon for, over den ubenevnelige Tingen som ikke er et objekt, gjør at sorgen selv blir den deprimertes eneste objekt; "en objekt-erstatning som han knytter seg til, temmer og hegner om, i mangel av et annet." (ibid, s.22). Affekten selv er Tingen for den melankolske.¹⁶

Vanligvis tenker en teoretisk at det nettopp er ved symbolisering at barnet kan

¹⁵ Ordet '*la chose*' har på fransk sterkere assosiasjoner av ubestemthet, udefinérthet, enn ordet 'tingen' på norsk. Termen forener både assosiasjoner fra den filosofihistoriske diskurs, hvor 'tingen', 'ὄντα' eller 'res', har vært sett som 'substans', logisk uavhengig av enhver aksidentell bestemmelse, og dagligtalens mere ubestemmelige "quelque chose", "something", som nesten kan sies å være likesåvel et 'ikke-noe' som et 'noe'.

¹⁶ Kristeva fremhever at 1) tross kliniske og nosologiske forskjeller ml. 'depresjon' og 'melankoli', så har de en felles struktur: en manglende evne til å bære objekt-tap og at signifikanten forfeiler m.h.t. å gi en kompensatorisk løsning, og 2) at hun her skriver f. & fr. om "de narcissistiske depresjoner"; d.v.s. ikke den klassiske analyses "hatefulle", som retter aggresjon mot et internalisert objekt, men den nyere analyses "sårede, uferdige, tomme" klienter.

bearbeide separasjonen og tapet: Barnet kan i fantasien, i tegnet og i språket frembringe / fastholde det fraværende (f.eks. Segal, 1955), og derved *benekte* tapet: "Jeg har ikke mistet henne, jeg har funnet henne igjen i tegnene, eller snarere; fordi jeg godtar å miste henne, har jeg ikke mistet henne (her er benektelsen), jeg kan finne henne igjen i språket" (Kristeva 1987, s.55). Benektelsen (la dénégation, Verneinung) gjør det mulig for begjæret, for det fortrenge eller for ubevisste ønsker å trenge gjennom til bevissthet: "Ved hjelp av negeringens symbol kan tenkningen frigjøre seg fra fortregningens begrensninger" (Freud i *ibid*, s.57).

Den splittelsen mellom språk og affekt som Kristeva beskriver hos den deprimerte, bunner derimot i at nettopp denne benektelsen *fornektes*: Den deprimerte sier ikke "jeg har *ikke* mistet henne (siden) jeg kan finne henne igjen i språket"; men "jeg *har* mistet, og det godtar jeg *ikke* ; intet tegn, intet ord vil gi meg henne tilbake." Den deprimerte "fornekter signifianten"; fornekter den primære språklige fortregningen av tapet, og vil derfor ikke kunne omforme det, men vil tvert imot forbli knyttet til, "limt sammen med", et evig tapt før-objekt. En kunne si at ved kjernen av den depressive lidelse ligger en manglende evne til *å gi slipp*; ".....min depresjon forteller meg at jeg ikke vet hvordan jeg skal miste....." (Kristeva 1987,s.14)

Ifg. Kristeva er fornektelsen (le deni, Verleugnung) først og fremst rettet mot "*mangelens intrapsykiske (semiotiske og symbolske) innskrift* " (*ibid* s. 56): Splittelsen mellom språk og affekt, symbol og drift, skjer ved at signifiantens forankring i det semiotiske *fornektes*. Eller; de semiotiske "spor" forflyttes ikke til en dimensjon hvor de kan konstitueres som mening "i et subjekt for et annet subjekt". Mangelen kan ikke "innskrives", d.v.s. struktureres som mening i subjektet, fordi subjektet fornekter tapets mulige omforming i det symbolske. Den deprimerte klamrer seg til morstingens tapte paradys, hvis eneste spor er sorgen, som søkes gjort nærværende ved sorgen, som bare kan representeres ved sorgen.

Språket blir derved meningsløst, tomt, og blottet for affekt : "Mening synes hos den melankolske å være...tilfeldig (.....) sekundær, festet litt på siden av hodet og kroppen til den som snakker til deg.(.....)unnvikende, usikker, full av huller, kvasi-

stum: 'man' snakker til deg og er allerede overbevist om at talen er feilaktig; derfor snakker 'man' skjødesløst til deg, 'man' snakker uten å tro på det." (Kristeva 1987, s.55) En avgrunn skiller språk fra affektiv erfaring hos den depressive, og derfor opplever han talen som "en fremmed hud", han er "en fremmed i sitt eget morsmål". I sin ytterste konsekvens vil språkets meningsløshet kunne bli livets meningsløshet overhode, og en språkets totale oppløsning. ¹⁷

"Fornektning av benektelsen", den mangelfulle separasjonen, skjer altså når individet ikke har hatt mulighet til en primær identifisering med en tredje instans; "faren i den individuelle forhistorie". Logikken her synes å være at hvis der ikke er noe "alternativ" til identifiseringen med morstingen, så vil tapet virkelig være tapet av "alt", og istedenfor dannelsen av et symbolsk rom, oppstår *tomrom*. Kristeva hevder da også at smerten brukes som "en skjerm mot døden": Den deprimerte er objektløs fordi han er "sammenklistret" med den totale og ikke meningsbærende Tingen "som er en Ingenting, hans Ingenting, Døden. Den avgrunnen som settes inn mellom subjektet og de objektene som kan ha betydning (les objets signifiabes), oversettes i at det er umulig å danne en signifiantkjede. Men et slikt øksil åpenbarer en avgrunn i subjektet selv." (Kristeva 1987, s.63). Den deprimerte affekt er et forsvar mot denne avgrunnen av Ingen-ting, som i siste instans er døden og dødsdriftens fragmenterend og oppløsende aktivitet. Affekten holder jeg'et sammen, riktignok i en skjør og negativ enhet, men likevel i en form for integrasjon (ibid, s.29).

La oss vende tilbake til Line: En kan i Kristevas beskrivelser gjenkjenne hennes forhold til språket; det blir "så falskt å late som om det var mulig å si noe", det er noe som "er umulig å formidle", hun er i "den Andre verden....på utsiden av ordene". *Opplevelsen* av denne splittelsen, ordenes tomhet og feilaktighet i forhold til den følelsesmessige erfaring, splitten mellom språk og affekt, synes å være så sterk at det blir umulig å si noe og hun slukes ned i det Uevnelige. Det er ikke bare at hun ikke kan formidle til en annen; hun kan heller ikke symbolisere affekten overfor seg

¹⁷ Kristevas refleksjoner rundt 'le deni', fornektelsen, ligger nær opptil Lacans begrep 'la forclusion', *forkastelsen*, som han knytter til psykosens problematikk: I psykosen forkastes, forut for enhver fortregning, "Farsnavnet", "fallos-signifianten"; den første grunnleggende signifiant som er en forutsetning for inntreden i den symbolske orden. Det kan synes å være glidende overganger her mellom de narcissistiske lidelsers 'fornektelse' og den psykotiske 'forkastelse'. (se Kristeva 1979)

sølv, "der er ingen ord der" da heller, bare smerten.

For å summere, så innebærer altså Kristevas argument i korthet at: en mangelfull separasjon bunner i en manglende primær symbolsk identifisering som medfører en mangelfull inntreden i det symbolske, d.v.s. i et meningsunivers, og en mangelfull, d.v.s. utrygg og truet objektreasjon. I Lines materiale kan det synes som om språkets umulighet (manglende mening) er nært forbundet med opplevelse av objekttap (truet objektreasjon):

Den andre siden av at "språket revner", er at kommunikasjon blir brutt. Det som gjør at vi meningsfylt kan kommunisere i en relasjon, er at ordene nettopp er fylt av hvem vi er, at de er bærere av opplevelseskvaliteter og emosjoner som skriver seg inn i og rundt og mellom linjene. Eller, med Kristeva: Når tapet av morstingen benektes ved signifianten, så innebærer det ikke en enkel "erstatning" av morstingen, men først og fremst at tegnet, språket, blir affektivt ladet; at morstingen og det semiotiske skrives inn som en erfaring i språket og gjør språket levende. Dette kan være et aspekt ved Line's opplevelse av at kommunikasjon blir umulig: det følelsesmessig viktige er for henne ikke innskrevet i, men holdt *utenfor* ethvert språklig uttrykk. Dette erfares intenst i det øyeblikk hun står i affekter som hun ønsker å formidle til en annen.

Et annet aspekt ved kommunikasjonsbruddet er at objektet for Line rett og slett *blir borte*; "går bortover en endeløs landevei, bort fra meg," "ikke bare er du borte, men alt blir borte - ser deg ikke !" "der er ingen....".

Når Line sier at "det er stedet hvor der er *Ingen*, så hvordan skulle jeg kunne si noe", kan det da forstås som at der nettopp er ingen-Ting? At hennes affektive liv henger fast ved den tapte morstingen og derved i en grunnleggende og radikal objektløshet? Opplevelsen av brudd, isolasjon, objekt-tap; peker det mot det aller tidligste "stedet" hvor der *aldri* var noe objekt ?

Vanligvis vil vi knytte relasjonsproblemer og objekttap til begreper som f.eks. 'manglende objekt-konstans', problemer i 'separasjons-individuasjons-fasen', o.a.; d.v.s. til forstyrrelser i forhold til et *allerede*, om enn ufullstendig etablert

objekt.¹⁸ Slik jeg forstår det, synes Kristeva her å peke på at en kanskje må tenke en strukturering på et enda mer grunnleggende og arkaisk plan ved postuleringen av en slags *før-objekt-relasjon*, som, når den ikke omformes, umuliggjør objektrelasjonen.

Dette kan forstås som et dypt konstituerende eller formdannende nivå, som all senere meningsløshets-, isolasjons- og tapserfaring struktureres av. En kunne nesten si at ved den intense affektive verdi som hefter ved den tapte Tingen, går både meningens og objektets mulige verdi tapt. Der hvor Lacan sier at "Symbolet er mordet på Tingen", synes Kristeva her å vise hvordan "Tingen er mordet på symbolet". Opplevelsen "Hvordan-kan-jeg-snakke-når-der-ikke-er-noen-der?" vil da være subjektets "eksil" fra det symbolske fellesskap, og opplevelsen vil først og fremst være strukturert som et subjektets tomrom, "en avgrunn i subjektet selv..."

Vi ser at vi bringes tilbake til områder vi kjenner fra før i Kristevas forfatterskap: Avgrunnen, intetheten; det semiotiske som Annethetens avgrunn, abjektet som negativitetens avgrunn, morstingens oppslukende avgrunn....Kristevas teori synes selv hele tiden å balanserer i dette grenseområdet, hvor subjektets, meningens og objektets stabilitet er truet, satt på prøve, hvor denne tresidige prismens konstituering kan slå om i fasettenes negering.

Noen oppsummerende kommentarer: 'Det semiotiske' må slik jeg forstår det her, sees som et overordnet begrep, som utdypes ved forskjellige innfallsvinkler hvor aspekter ved subjekt, språk og objekt skiftvis belyses. Etter min mening, gir Kristeva's formulering av 'det semiotiske' et teoretisk språk som kan fange opp det ikke-representerbare, det vi kan kalle for 'det andre' eller det utenom-språklige, det som ikke positivt kan utsies. En kunne si at det blir et språk som refererer til noe

¹⁸ I Kristevas teori her er det parallellt til generelle synspunkter innenfor tenkning rundt s.k. borderline-tilstander, hvor de genetisk knyttes til forstyrrelser i separasjons-individuasjonsfasen, mangelfull separasjon eller traumatiske adskillelser-erfaringer, etc. (se f.eks. Mahler et al., 1975, Kernberg 1976, Gunderson, 1984). Kristeva plasserer seg imidlertid på et annet nivå både genetisk, strukturellt og i forhold til objektet.

som ikke *er*, men som er *virksomt* : Teorien gjør synlig en menings-dimensjon som er innvevd i det språklige og i subjektets erfaring som en med-skapende bevegelse, i teksten, i personen, mellom linjene.....

Subjektets språk fokuseres da hos Kristeva som denne dialektisk prosessen mellom den semiotiske og den symbolske modalitet. Konseptualiseringen av språket blir en struktur for hele hennes tenkning rundt subjektet, dets erfaringer og relasjoner. I spennet mellom å være både underlagt og overskridende i forhold til den Symbolske Orden, konstitueres språk, subjekt og objekt i Kristevas teori. Derved inkluderer hun det ordløse; Annetheten, negativiteten, det heterogene, det oppbrytende, som en *virksom og nødvendig* dimensjon i subjektets væren i verden. Men det er også avgrunns-dimensjonen; værens totale negering.

Slik sett innebærer dette fokus på psykens yttergrenser også en konfrontasjon med lidelsen, tomheten, oppløsningen, umuligheten av å leve i verden: erfaringer og tilstander som ofte er drivkraften i at personer søker hjelp og evt. kommer i analyse. Det er denne virkeligheten som hun møter i sin kliniske praksis, Kristeva etterhvert viderefører sin tenkning i forhold til.

Kjærlighetens diskurs

" Car qu'est-ce que la psychanalyse sinon une quête infinie de renaissances, à travers l'expérience d'amour recommencée pour être déplacée, renouvelée et, sinon abrégée, du moins recueillie et installée au coeur de la vie ultérieure de l'analysant comme condition propice à son renouveau perpétuel, à sa non-mort? " 19

(Kristeva, 1983, s.9)

For Line er det ordløse knyttet til grenseområde for der det overhode er mulig å være til: Det er der hvor hun kan "gå fortapt", hvor hun "bunnløst" fragmenteres: Det navnløse er den navnløse skrekken, "angsten for det stumme sluket - at det skal lukke seg evig". I Kristevas terminologi synes det å være der hvor det semiotiske erfares som negativitetens og annethetens truende og grenseløse tomrom, grensen mot kaos.

Slik jeg har prøvd å vise det, kan Kristevas teori om det semiotiske, om abjektet og om den arkaiske Mors-tingen, først og fremst relateres til det en kunne kalle forskjellige *grensefenomener*: Generellt vil opplevelser av meningsløshet og tomhet, det formløst utenkbare, angster for å gå istykker, falle evig ned i intethet og identitets-oppløsning, etc., være del av det ordløses erfaringer, slik Kristeva belyser dem. Den spesielle posisjonen i forhold til språklig strukturering som disse erfaringene knyttes til, er karakteristisk for kliniske tilstander som ofte også plasseres i grenseområdet mellom psykose og nevrose; s.k.narcissistiske og borderline personlighetsforstyrrelser. En mangelfull inntreden i det symbolske, enten ved en "forkastelse av Farsnavet" (psykosen) eller en ikke- adskilthet fra den

---

19

"For hva er vel psykoanalysen, om ikke en uendelig søken etter gjenfødelse, ved en kjærlighets-erfaring som begynner om igjen, for at den kan forflyttes, fornyes og, om ikke avreageres, så i det minste samles og insettes ved hjerte av analysandens liv deretter, som en hjelpende betingelse for hennes kontinuerlige fornyelse, hennes ikke-død?"

tapte Morstingen (melankolien), skaper "et grenseområde hvor det réelle (...) lager huller i subjektets diskurs" (Kristeva, 1979, s.22). Områder i psyken hvor det semiotiske bryter gjennom i "rå" og ubearbeidet form, åpner en avgrunn, et sluk i subjektet.

Det semiotiske knyttes imidlertid også til sublimerings og skapelsens grensefenomener, slik de både sprenger utover det utsigbare og samtidig søker å benevne det: "Heller ikke det sublime har noe objekt . . ." ". . sublimeringen er nettopp muligheten til å benevne det før-benevnelige, det før-objektale" (Kristeva 1980, s.19).

I sine tidlige arbeider utforsker Kristeva først og fremst den semiotiske dimensjonen som en overskridelse av det symbolske i en oppbrytende, skapende bevegelse: "Det thetiske muliggjør konstitueringen av den symbolske orden (....) men er ikke enerådende: det semiotiske som går forut, river det (thetiske) kontinuerlig istykker, og denne overskridelsen frembringer alle omdannelsene i betydningsproduksjonen: det er dette man kaller "skapelsen". Om det er innenfor metaspråkernes område (matematikke, for eksempel) eller litteraturens, er det alltid tilstrømningen av det semiotiske som omformer den symbolske orden." (Kristeva 1974, s.61f.)

Men etterhvert som hun selv utdanner seg som psykoanalytiker (- altså når hun ikke lenger bare er påvirket av psykoanalysen som en teori, men blir forankret i den som en praksis -), utforsker Kristeva i større grad den semiotiske dimensjonen slik den manifesterer seg som negativiteten, tomheten, det kaotisk oppløsende; som del av klientenes lidelse. Karakteristisk for de kliniske bildene hun konfronteres med er en manglende psykisk strukturering, d.v.s. en mangelfull inntreden i det symbolske, fremfor en rigid tillukking eller forkastelse av det semiotiske.

I samspillet mellom det semiotiske og det symbolske som strukturerer subjektet, vil altså det ordløse ligge ved disses yttergrenser. Det ordløse tilkjennegir tilstedeværelsen av det Andre; dette "bortenfor" som kan overmanne subjektet i større el. mindre grad (fra personlighetsoppløsning til våre "vanlige" livsangster), og som subjektet kan forholde seg til på forskjellig vis (fra psykosen til den

skapende overskridelse, sublimeringen).

Det ordløse blir slik sett en konkret dimensjon i tilværelsen, noe vi konfronteres med hele tiden, men som vi er mer eller mindre sårbare overfor: Det dreier seg om vårt konkrete forhold til virkeligheten slik den berører oss i vår subjektivitet. For eksempel : Mens jeg har skrevet på denne oppgaven, har krigen i Gulfen pågått for full kraft. Meningsløsheten, det ubegripelige, og de navnløse redsler blir satt i system. Poenget er at krigen, som også kan beskrives som en slags mennesklighetens yttergrense, et grensefenomen, ikke er noe som vi reagerer på "der ute" ; det er avgrunnene (eller evt. også det skapende opprøret?) i vår egen psyke som åpner seg idet vi tar den inn. Grunnlaget for vår innlevelse og vår forpliktethet.

Psykoanalytikerer er ifg. Kristeva stadig lyttende overfor denne avgrunnen eller *krisen* i individets og samfunnets historie til enhver tid "..det er utfra et uungålig ubehag at den analytiske kontrakten fødes. Psykoanalysens eksistens avslører altså det varige, uavvendelige ved krisen." (Kristeva 1983, s. 462)

For noen og noenganger, blir overmanningen av disse ordløse angster immobiliserende. Å kunne møte dem, krever en tilstrekkelig forankring i det symbolske og sosiale rom. Ifg. Kristeva er denne forankringen i våre dager ofte vaklende, fordi vår tids fremste lidelse er mangel på kjærlighet. Når noen slik, såret av kjærlighetsmangel, søker psykoanalysens hjelp, så er kuren . . . . . kjærlighet.

Men kjærlighet er et mangfoldig begrep, et ofte misbrukt ord. Kristeva nærmer seg det fra flere kanter. Ikke uventet blir det et ganske komplekst bilde, kanskje fordi, som Kristeva sier, kjærligheten setter språket selv på prøve: " Snakker vi om det samme når vi snakker om kjærlighet? Og om hva? Kjærlighetens bevis (épreuve) er at språkets entydighet og dets refererende og kommuniserende kraft settes på prøve (mis à l'épreuve)." (Kristeva 1983, s.10)

Vi har sett (s.54f) at forutsetningen for utviklingen av en objektrelasjon er

adskillelse fra den arkaiske morstingen, og at dette igjen krever en primær identifisering med en tredje, symbolsk instans; "Far i den individuelle forhistorie". Adskillelse, å se den andre som *annøn*, er en forutsetning også for kjærligheten. Den første symbolske identifisering blir ifg. Kristeva ikke bare forutsetningen, men prototypen, grunnformen for all kjærlighet. Den Imaginære far er "en mulighet, et potensielt nærvær, en form som skal katekseres" (Kristeva, 1983, s.58)

Utgangspunktet eller forløperne for kjærlighetsevnen er de tidlige orale inkorporerings- / introjiserings-prosesser, som er en form for "gåtefull, ikke-objektal identifisering". Den tidlige identifisering er ifg. Freud "det mest primitive aspektet ved den affektive tilknytning til objektet". Den er en inkorporering og en "Einfühlung", altså mer noe som en *blir*, noe som blir del av en; det er ennå ikke et objekt, men en modell el. et mønster som taes inn. (ibid, s.36)²⁶

Ved å knytte kjærligheten til den primære identifisering med "Far i den individuelle forhistorie", fremsetter Kristeva kjærligheten som et *strukturere*nde element i psyken: Strukturere, både fordi identifiseringen er en første forbundethet med en symbolsk instans, og fordi den er en første "gjennkjennelse" el. inkorporering av en *forskjell* og derved en etablering av et psykisk *rom*.

En struktureringen må, slik jeg forstår Kristevas teori, innebære å muliggjøre et *samspill* mellom semiotiske og symbolske dimensjoner; d.v.s. en strukturering som også gir rom for det ustrukturerte. Kjærligheten slik Kristeva beskriver den, er nettopp det *optimale* samspill mellom det semiotiske og det symbolske; mellom begjær og idealisering, forening og adskillelse. Der hvor den semiotiske annethet kan vendes til skapelse fremfor undergang.

Kristeva bemerker at å søke etter "det absolutte utspring for vår evne til kjærlighet slik den fremstår som en psykisk og symbolsk kapasitet" ville være et umulig prosjekt. Det viktige for analytikeren er da også hva som faktisk trer frem innenfor den analytiske relasjonen: Med utgangspunkt i overføringen er en allerede

²⁶ Disse prosessene ligger nær Kleins begrep om 'projektiv identifikasjon' i den paranoid-schizoide posisjon (f.eks. Klein 1946, s.183ff). Der er også likheter ved at projektiv identifikasjon knyttes til senere evne både til empati og symbolisering (Segal 1964). Der er imidlertid en forskjell i Kristevas nyanseringer mellom objekt i egentlig forstand og objektets forløpere, hvorved projektiv identifikasjon fremstår som en senere konsekvens av den primære identifisering.

innenfor kjærlighetens område. Hva betyr dette i analysen? Er det prosesser der som vi bare kan forstå med utgangspunkt i dette subjektets grensområdet som også kjærligheten er? Spørsmålet blir altså heller: "Hvilken verdi kan det ha å stille spørsmålet (om kjærlighetens utspring) når det faktisk dreier seg om tilstander på grensen mellom det psykiske og det somatiske, mellom idealisering og erotisering, innenfor selve den analytiske behandling? Å insistere på overføringen, på den kjærligheten som legger grunnen for den analytiske prosessen, innebærer at man lytter til den diskursen som utspiller seg der med utgangspunkt i denne grensen for subjektets tilblivelse-og-tap som er *Einfühlung*." (1983, s.41)

Overføringsrelasjonen er en kjærlighetsrelasjon slik Kristeva skisserer den. Om kjærligheten er "den optimale auto-organisering" av samspillet mellom semiotiske og symbolske disposisjoner, så er overføringskjærligheten igjen "den optimale form for en slik forbindelse av to åpne systemer". Og hun gir Freud æren av å ha vært den første som har tatt kjærlighetens helbredende kraft på alvor: Med ham ble "den kjærlighetsfylte relasjonen (om den enn er imaginær), som gjensidig identifikasjon og adskillelse (overføring og motoverføring) tatt som modell for en optimal psykisk fungering". (1983, s.25)

Det talende subjekt

Vil en leve i verden, kan en ikke forbli i det ordløse. Den semiotiske strøm er "holdt tilbake av en eneste garanti - syntaksen" (se s.34). Faller vi utenfor den symbolske strukturering, revner språket og vi faller ned i galskapens rom. Hvis et mål for behandling er at klienten skal kunne greie å leve sitt liv i verden, så vil dette kunne uttrykkes som at subjektet må bli istand til å plasserer seg i en utsagnsposisjon i det symbolske univers: Målet for psykoanalysen blir at klienten skal kunne tale, skal kunne *uttrykke seg*.

Dette innebærer, slik jeg ser det utfra Kristevas teori, mer enn bare å kunne snakke; det betegner å uttrykke seg. Og for å uttrykke seg, må hele ens affektive liv såvel som hele ens erfaringsverden, kunne klinge med i et fritt og levende "språk" i vid forstand: Det vil si at subjektet *kommer til uttrykk i den skapende dynamikken, i samspillet og spennet, mellom semiotiske og symbolske posisjoner*.

Det psykoanalytiske begrep om helbredelse innebærer at subjektet blir "fri til å konstruere imaginære fantasier (eller kunstverk), til å produsere et nytt språk, nettopp fordi det er istand til å plassere seg i forhold til Loven." (Moi 1986b, s.18). Kjærligheten muliggjør denne plasseringen i forhold til Loven og det symbolske, fordi den etablerer et psykiske rom i subjektet, et sete for vårt "idealiserende begjær", vår rettethet mot verden. Et adskillthetens åpne rom, hvor vi blir istand til å gi og å motta:

Det symbolske byggverk reiser seg på tomhetens grunn i Kristevas teori: Ordet fødes i adskillelsens tomrom ved at der skjer en bevegelse fra den abjekterte mor til den Imaginære Far. Det er dette narcissistiske tomrom, i "spalten" mellom Mor-som-abjekt og den-inkorporerte-Far, som er symboliseringens drivkraft og som kommer til uttrykk i "skillelinjen mellom signifiant og signifié, i tegnets arbitrærhet, og i speilets "gap". (Kristeva 1983, s.57). Bygget på tomheten, er det et truet og til tider vaklende byggverk: "Adskillelsen er den sjansen vi har til å bli representerende subjekter. Tomheten som den åpner opp, er ikke desto mindre også den knapt tildekkede avgrunnen som vår identitet, våre bilder og våre ord

risikerer å oppslukes i." (ibid).

Forankringen i det symbolske begynner altså med vår første kjærlighet, idet jeg tar inn, ikke bare den andre, men også den andres *ord* :

Den primære identifisering ble formulert som en form for oral inkorporering, å ta inn en form for ikke-objekt (noe ikke-definert) som blir del av en selv. Kristeva ser denne orale funksjonen som grunnleggende også for "det som konstituerer menneskets væren; d.v.s. språket. Når objektet som jeg inkorporere er den andres tale, - nettopp et ikke-objekt, et mønster, en modell -, forbinder jeg meg med det i en første sammensmeltning, kommunion, forening. Identifisering. (...) Ved å være istand til å motta den andres ord, assimilere, gjenta og gjenskape dem, blir jeg som ham: En. Et uttalelsens subjekt. Gjennom psykisk osmose / identifisering. Gjennom kjærlighet." (ibid, s.37f)

Kjærligheten som grunnlag for vår tale og som utgangspunkt for vår subjektivitet blir da to sider av samme sak i Kristevas teori. Også her er perspektivet først og fremst at det genetiske utgangspunktet blir satt opp som en form eller et "logisk- forut- for" prosessene slik de fungerer synkront i subjektet : Det er *idag* kjærligheten gjør meg istand til, ikke å snakke *om*, men til å tale:

"Kjærligheten er (.....) det som man bare kan snakke om *etterpå*. Når en er i den, snakker en ikke *om*. En har ganske enkelt inntrykk av endelig å snakke, for første gang, virkelig. Men er det egentlig for å si noe? Ikke nødvendigvis....." (Kristeva 1983, s.12)

Slik jeg forstår det, blir det kjærligheten som hos Kristeva fremstår som motsatsen til det ordløse stedet. Eller heller ; det er kjærligheten som frigjør fra fastlåstheten på ett sted overhode, fra fangetheten i en enten-eller-posisjon. I kjærligheten kan subjektet bebo det ordløse ved å gi det rom innenfor språket. Den ordløse erfaring som bryter opp, på tvers, skaper kaos og uorden; den symbolske strukturering som fanger kaos og gir det form; begge i en bevegelighet som i sannhet er en dans på line: Det talende subjektet er linedanseren som " balanserer mellom samfunn og avgrunn".

Analytikeren eller terapeuten er klientens medvandrer på veien henimot en talende posisjon. Et av målene for den terapeutiske intervensjon blir da at den skal bidra til en integrering av den semiotiske og den symbolske modalitet i subjektets diskurs: I forhold til de grensetilstandene Kristeva beskriver, vil en "optimal intervensjon" kunne "pode inn" et symbolsk potensiale, og gjøre blandede diskursive strategier tilgjengelig for subjektet; strategier som befinner seg i skjæringspunktet mellom de affektive og de lingvistiske inskriber, mellom det semiotiske og det symbolske" (Kristeva, 1987, s. 64). Dette vil f.eks. kunne bety å rette fokus på manglende sammenheng mellom det sagte og måten det blir sagt på (innhold og form), på affektivt innhold som kommer til uttrykk i andre modaliteter enn den språklige syntaksen, etc. F.eks. når det gjelder depressive pasienter fremhever Kristeva at analytikeren bør gå helt inn på *stemmens nivå* i sin fortolkning, og fokusere tonaliteten, intonasjonen og rytmen i klientens tale (Kristeva 1987, s.68) (jfr. Killingsmo, 1989a). En slik fortolkning vil både gi en gjenkjenning av det affektive innhold ved å gi det mening, og også være en anerkjennelse av den språkdrakten klienten skjuler affekten i. Derved vil det kunne "åpnes en overgang til ordets nivå" (Kristeva 1987, s.68)

Det kreves imidlertid en stor lydhørhet og vårhet for å kunne fange opp de affektive og de ordløse dimensjonene i klientens diskurs. Parallellt med hvilken intervensjon det enn måtte være, kreves derfor fremfor alt "en stor empati". Eller, ville Kristeva si; det krever en stor kjærlighet: "For hvis jeg ikke er réelt glad i mine pasienter, hva vil jeg kunne høre av dem, hva vil jeg kunne si dem? Motoverføringskjærligheten er min evne til å sette meg selv i deres sted: å se, å drømme, å lide som om jeg var henne, som om jeg var ham." (ibid, s.21)

Subjektets prosess

Kjærligheten setter ikke bare språket på prøve; den setter også på prøve vår subjektivitet: Kjærligheten selv er på et vis ukommuniserbar i språket ("en snakker ikke *om* ..."), og jeg kan aldri være *helt sikker* på at *ordene* våre betyr det samme når den andre besvarer min kjærlighetserklæring. Sånn sett er "kjærligheten ensom" og peker på min adskillthet og "min innesperrethet" i språket. Samtidig er det i kjærligheten at jeg kan åpne meg og ta den andre inn i en sammensmeltning hvor "grensene for vår egen identitet går tapt" ; vi sier også at "i kjærligheten er 'jeg' blitt en *annen* " (Kristeva 1983, s.10f)

Denne dobbeltheten peker på subjektiviteten som utspring for overskridende forandring: I det postmodernistiske pariser-klima, hvor dagsorden har vært dekonstruksjonen av enhver subjektivitet såvel som av enhver sannhet, insisterer Kristeva på viktigheten av å teoretisere subjektet. Et subjektbegrep er nødvendig ikke minst for å kunne teoretisere *negativiteten*: Som "stedet" for den semiotiske choras heterogene og subversive kraft, er subjektet gjennom selve sin konstituering også muligheten for å produsere brudd, nyskapninger og forvandlinger av struktur.

Kristeva kritiserer her Derridas grammatologi for ikke å gå *langt* nok i forsøket på å dekonstruere det statiske, transcendentale subjektet, først og fremst fordi hans negativitetsbegrep "positiviseres" (se Kristeva 1974, s.128ff) : Hans begrep om 'différance' (jfr. s.17) refererer fremdeles bare til det symbolskes område; det befinner seg innenfor området for signifiantenes spill, og har derfor frarøvet seg selv muligheten til å vise til noe som er annet og heterogent i forhold til språket. Men negativiteten avhenger nettopp av dette som er annet i forhold til språket. Ifg. Kristeva er det fordi han ikke redegjør for subjektiviteten, at Derrida heller ikke tilfredstillende kan redegjør for det negative. Ved den semiotiske (d.v.s. ikke-symboliserte) bevegelse, er subjektet hos Kristeva utgangspunkt både for kreativ og subversiv handling, og for inkludering av det negative.

Tatt i betrakning Kristevas "revolusjonære" prosjekt, og et subjektsbegrep som vil lengst mulig bort fra det borgerlig-humanistiske samfunns fastlåsende enhets-tenkning; vil ikke fokus på kjærlighetens - og overføringens - konstruksjon av "et

eget psykisk rom" nettopp være å fastholde en illusorisk subjektets enhet på tvers av de prosessene det er underlagt? Vil ikke i analysen en symbolsk strukturering av "grensemenneskenes" oppbrutte og spaltede liv bare erstatte deres tomhetsfølelser med et tilpassningens "falske selv" som de heller kunne ha vært foruten? Kristeva reiser selv denne typen spørsmål.

Ett svar er, at psykoanalytikerens må forholde seg til lidelsen som klientene presenterer. Dette skjer ikke først og fremst ved å prøve å erstatte deres måte å være i verden på med hva det måtte være, men ved å hjelpe dem til å bli aktører i eget liv. For Kristeva består dette som nevnt først og fremst i å kunne uttrykke seg, "tale seg selv, skrive seg selv, i ustabile, åpne og ubestemmlige rom" (ibid, s.471). Slik forstått, er det ikke noen stabil, noen bestemt, fastlagt eller enhetlig psykisk identitet som er psykoanalysens mål. Tvert imot vil der kunne settes igang en diskurs hvor klienten blir fri til å inkludere alle fasetter av sin psykiske virkelighet i en subjektivitet som er et kontinuerlig "work-in-progress" (ibid).

Et subjektbegrep som utgangspunkt for skapende forandring, blir altså avgjørende i Kristevas teori. Men som vi har sett, så er det et bevegelig subjekt, preget av de samme dialektiske prosessene som språket; det er et "subjekt- satt- på -prøve" i en ustabil stabilitet, et "subjekt-i-prosess": Ifg. Kristeva er det "et skandaløst" bilde av menneske som avtegner seg i hennes teori, fordi "en forlater (bilde av) mennesket som en fast og verdsatt enhet, til fordel for en søken etter dets evne til nyskaping, mer enn dets sannhet" (ibid, s.26). (Altså ingen innlatenhet med den tradisjonelle metafysikk her....)

Innenfor kjærlighetens område beskriver Kristeva nok en modalitet i det bevegelige subjektets organisering: I kjærligheten er subjektet "et åpent system forbundet med et annet." (Kristeva 1983, s.25). Denne relasjonen mellom "to systemer" skal jeg komme tilbake til under neste punkt. Men subjektet som et "åpent system" i kjærligheten, impliserer også en åpenhet i subjektet selv mellom dets forskjellige nivåer. En "intersystemisk åpning" mellom heterogene nivåer i individet betegner en aktiv dynamikk mellom det vi nå kan summere som semiotiske og symbolske disposisjoner: I kjærlighetsrelasjonen befinner subjektet seg i en stadig bevegelse og vektforskyvning mellom affektivitet, begjær; disses symbolisering, kontroll,

frisetting; adskillelse, forening; mellom diskursens forskjellige modaliteter, etc., i "en kontinuerlig stabilisering - destabilisering" (ibid, s.27).

Kjærlighetens tale er meningsløsheter fylt av mening. Paradoxenes seivfølgelighet og motsetningenes forening. Det er i denne subjektets prosess at kroppsligheten og negativiteten klarest inkluderes og struktureres som del av diskursen ; en diskurs som samler og gir form, men som også oppløser og bryter ned . Slik jeg forstår det, virkeliggjøres denne dynamikken mellom semiotiske og symbolske modaliteter optimalt i overføringskjærlighetens diskurs, nettopp fordi denne fremfor alt er en *diskurs* ; Det semiotiske med alt det innebærer, inklusive det kroppslige, må gis mulighet til å få rom i språket, i et *uttrykk*, fremfor bare i en ikke-symbolisert "væren-i", evt. en "oversvømmelse-av".

Uten uttrykk, fragmenteringens kaos.

Uten det symbolske, det semiotiske som druknende bråttstjø.

Kjærligheten blir da det privilegerte sted hvor en subjektivitet kan ta form, samt for dette subjektets stadige fornyelse og gjentføelse, en kilde for dets skapende kraft.

Et åpent system

Kristeva henter begrepet om "åpne systemer" fra moderne biologi, og trekker parallellen til kjærlighetsrelasjonen hvor "den psykiske fungering er grunnleggende avhengig av relasjonen mellom den levende-symboliske organismen og den *andre*". (Kristeva, 1983, s.25) I kjærlighetsrelasjonen åpner jeg meg for den andre som i en utvidelse av grensene for min psyke. Denne åpenheten mot den andre gjør at selve *relasjonen* blir bestemmende for den psykiske fungering.

Som et "åpent system", er subjektet i en stadig bevegelighet ved åpenheten "internt" mellom sine forskjellige nivåer (se ovenfor). Når subjektet i kjærlighetsrelasjonen er et 'åpent system', impliserer dette imidlertid først og fremst en destabilisering av subjektet gjennom interaksjonen mellom to systemer åpne mot *hverandre*. Dette er det sentrale element i overføringskjærligheten.

Kjærligheten ifg. Kristeva, er identifisering og idealisering: Den er en "metaforisk relasjon" til den adskillende instans - 'metaforisk' i betydningen fortetning av affekt; - den forener altså begjær og idealisering i en enhet. I kjærligheten dannes en syntese av semiotisk og symbolsk aktivitet, av affekt og språk, av forskjell og identitet.

I psykoanalysen er det ved denne åpenheten at kjærligheten - eller overføringen - også er befordrende for individets autonomi, individuering, og større kompleksitet. Kristeva henfører dette til "dødsdriftens" eller "negativitetens" aktivitet i kjærlighetens diskurs: Når en befinner seg i kjærlighetens åpenhet, vil det negative, - "feilgrep, aggresjoner, uhell, etc." -, tjene som "en skole i det symbolske" (1983, s.24). Eller, sagt med andre ord; det er i kjærligheten vi kan lære å utholde den andres - og tilværelsens - mangler, utilstrekkligheter og anderledeshet.

Vektleggingen av overføringskjærligheten vil ha flere konsekvenser i den

psykoanalytiske relasjonen: Utgangspunktet i den primære identifiseringen med "Far i den individuelle forhistorie" blir dens grunnleggende form. Slik understrekes kjærlighetens strukturerende funksjon i psyken, i relasjonen til den andre som *annen*. Det innebærer at også i den psykoanalytiske prosessen legges vekten først og fremst på kjærlighetens strukturering av forholdet til en adskilt Annen, fremfor en sammensmeltning med en moderlig beholder.

"...analytikerens håndterer kjærligheten i dens aspekt av diskurs som muliggjør en idealiserende avstand, som en forutsetning for selve eksistensen av psykisk rom."

(Kristeva 1983, s.44). Men "Far i den individuelle forhistorie" ble forstått som et fallos-begjær i mor, d.v.s. som et mor-far-konglomerat: Analytikerens vil i overføringsrelasjonen være både i en gratifiserende og bærende "moderlig" posisjon, og i en "faderlig" posisjon av differensiering, avstand, forbud. Disse posisjonene vil hele tiden veves inn i hverandre og løses fra hverandre, "uten ende / udefinert" (indéfiniment) (ibid, s.41ff).

En annen konsekvens av overførings- (og motoverførings-) kjærligheten, - formulert som *Einfühlung* -, er at talen, "utvekslingen av språklige signifikanter", blir preget av hele det heterogene, driftsmessige, ikke-verbale register som vi nå forbinder med det semiotiske. Dette nærværet av det ikke-representerbare, uutsigelige, er analytikerens utfordring: Ha/un må både søke å tyde det *innenfor* språkets tegn (stil og syntaks), samt å skjære *gjennom* språket mot dette ordløse som bare indirekte pekes på i talen (f.eks. i fantasier og forsnakkelser). (ibid).

Bevegeligheten i forhold til de forskjellige dimensjonene i klientens prosess, og *lydhørheten* for det ordløse nærvær i klientens tale, blir da to vesentlige elementer i analytikerens åpne holdning. For at en dynamisk prosess skal finne sted, krever det at analytikerens gjenkjenner *seg selv* som "et åpent system"; ser sin egen motoverføring, identifisering, kjærlighet. Hvis ikke risikerer psykoanalysen "å stivne i nettopp idealiseringens tyranni - fallisk eller overjeg'isk-" (ibid, s.44).

Åpningen og overgivelse av psyken som et åpent el. levende system, blir hos Kristeva det essensielle moment i den psykoanalytiske kuren. En slik åpning erfares imidlertid også i andre sammenhenger, og da spesielt i kunsten, som derved kan ha "analytisk effekt": "Om kunsten kan ligne på en krise, så er den

fremfor alt en oppstandelse" (Kristeva 1983, s.463). Så kanskje skulle en, sier Kristeva, oppmuntre sin klienter til en fantaserende, imaginær tale og skrift, som ville gi dem mulighet for strukturering i bevegelighet, uten å måtte tilpasse seg "et for rigid begrep om et 'selv'" (Moi, 1986b, s.14).

Kjærligheten fremstår, slik jeg forstår Kristeva her, som den grunnleggende mulighetsbetingelse for den gjensidige konstituering av subjekt, språk og objekt.

Den er den optimale stabilisering - destabilisering av subjektet i semiotiske og symbolske prosesser; d.v.s. at den konstituerer subjektet i et optimalt samspill mellom struktur og bevegelse.

Det er kjærligheten som etablerer forbindelsen mellom språket / talen og vårt emosjonelle forhold til verden: Det semiotiske "garantert ved syntaksen" blir her "garantert ved den primære symbolske identifisering"; det symbolske og det affektive inngår i forening og gjør at "sann" tale blir mulig.

Ved den "metaforiske identifisering" fødes subjektet som en diskursiv prosess, mulighetsbetingelsen for sin egen forandring.

I kjærlighetsrelasjonen er annetheten og mangelen til å bære.

Det er kjærligheten som gjør det mulig å leve i verden.

Avslutning

Jeg har gjennom denne teksten søkt å nærme meg en forståelse av det ordløse, slik det trer frem i Lines erfaring. Jeg har også søkt å nærme meg en forståelse av Julia Kristevas teori, slik den kan kaste lys på erfaringer av det ordløse.

Jeg mener fortløpende å ha oppsummert hovedpunkter i min forståelse av teorien, og hvordan en kan tenke forbindelseslinjer mellom teoriens nivå og Lines opplevelses-nivå.

Som nevnt innledningsvis (s.12), så er min oppfatning at Kristeva har gitt et genialt og nyskapende bidrag til en tenkning rundt språk og subjekt generelt : Det nyskapende i bidraget knytter seg først og fremst til grunnstrukturen i hennes tenkning, nemlig formuleringen av spennet og samspillet mellom semiotiske og symbolske prosesser, slik de blir bestemmende for språk og subjekt. Det er dette spennet som innsetter en bevegelsens strøm ved hjerte av både subjektet og språket, som derved fremstår som prosesser, heller enn noe som *er*. Det er også i dette spennet hun får gitt plass til det heterogene, det utenom-språklige, den uregjerlige annetheten.

Slik jeg ser det, ligger altså Kristevas vesentligste bidrag på et grunnleggende nivå; det er det overordnede *perspektivet* heller enn konkrete nyskapninger i klinisk el. terapeutisk tenkning, som her blir fruktbart. Klinisk utfordrer hun hvordan vi tenker rundt psykisk lidelse, klienten, overføringsforholdet, den analytiske prosessen, etc.; - teorien vil derved kunne influere en holdning og en anskuelse, mer enn å bringe nye elementer til diskusjoner om tolkning, intervensjon og "teknikker".

Klinisk dreier det seg altså mer om vektforskyvninger og nyanseringer, enn om radikalt nye innfallsvinkler. Der er store likheter med tidligere teori både m.h.t. f.eks. spedbarntidens konstituerende prosesser (jfr f.eks.s. 45), teorier rundt borderline-problematikk,(jfr s.56), synspunkter på analytikerens rolle som konfronterende og/eller empatisk i forhold til klientens funksjonsnivå (jfr s.72f), etc. I tillegg til å ha

et noe annet begrepsapparat, innfører Kristeva imidlertid nyanseringer i den kliniske teorien også her.

Kristeva tar for gitt eller viderefører mange av Lacans synspunkter, og det kreves ofte en "finlesning" av teksten for å oppdage hvor de psykoanalytisk sett skiller lag. Kristeva tematiserer imidlertid andre forhold enn det Lacan gjør, delvis utfra sin lingvistisk-litterære bakgrunn, delvis utfra en kvinneeerfaring, og delvis utfra den selvstendighet i tenkning som hun alltid har fremvist i forhold til enhver hevdvunnen sannhet.²¹ Som jeg har påpekt (s.32, s.41), mener jeg det vesentligste i denne forbindelse består i at hun utfyller mangler i Lacans teori : Hun gjør eksplisitt en tematisering av det utenomspråklige, og gir det teoretisk rom. Hun inkluderer en affekt-dimensjon i sin teori, som så vidt jeg forstår det, Lacan utelater. Hun inkluderer også et relasjonsperspektiv som synes å være fraværende hos Lacan. I mange av refleksjonene som leder frem til slike supplement eller omformuleringer, kan man spore en tydelig innflytelse fra britiske objekt-relasjonsteoretikere, som hun forøvrig også ofte refererer til. Noe av det fruktbart nyformulerende hos Kristeva er blant annet denne foreningen av et lacaniansk perspektiv og en objekt-relasjonstenkning.

'Den skapende bevegelse' vil kunne sees som et hovedtema i Kristevas teori, hvis vi nå nærmer oss den som et overordnet perspektiv. Subjektet hos Kristeva er, som språket, først og fremst karakterisert ved sin bevegelighet ; i prosess, stadig rokket ved, i glidning mellom sine forskjellige disposisjoner :

Å tenke denne bevegeligheten (som vi har sett har sitt utspring i samspillet semiotisk - symbolsk), innebærer en oppheving av våre sedvanlige dualistiske tenkemåter: Det sprenger utover rammene for å tenke psykiske prosesser som 'primære' - 'sekundære', 'regressivt' - 'modent', 'ustrukturert' - 'strukturert', 'avhengig' - 'autonom', eller hva vi nå måtte velge. Kristevas teori kan *inkludere* slike begreper: Det kunne være nærliggende å tenke hennes egne grunnbegreper i en slik forlengelse. Men det semiotiske og det symbolske kan for det

²¹ Jfr. attesten fra Roland Barthes: "Julia Kristeva forandrer tingenes orden: hun ødelegger alltid den siste fordommen, den som man trodde seg å kunne ha som sikkerhet og briske seg med, det hun omplasserer er *det- allerede-sagte*" (Barthes, 1970)

første ikke reduseres til primær- og sekundærprosesser, som de fort sammenlignes med, og heller ikke til en rent psykisk dimensjon. Begrepene åpner opp for det som transenderer det benevnbare. En annen forskjell knytter seg til at Kristevas to grunnbegreper ikke betegner adskilte poler, men samvirkende aspekter ved en samtidig prosess:

Tradisjonelt har de ovenfor nevnte begrepspar en tendens til å bli sett som adskilte funksjons-måter, hvor klienten gjerne går fra en til en annen, og hvor betegnelsene fort får en normativ verdi. Vi (be)griper og fastholder en klient med en problematikk, som nok kan forandre seg (helst til "det bedre"), og hvor der nok kan være innslag av både det ene og det andre, men da nettopp som et "det" og et "dette."

Slik jeg leser Kristeva, søker hun hele tiden å formulere en teori som kan favne forskjelligheten, annetheten og det motstridende, oppbrytende i en og samme bevegelse: Derved kan en heller ikke tenke den ene siden av slike begrepspar uten den andre. Klinisk vil da en prosess som f.eks. 'integrasjon' være å skape mulighet for at forskjellige, heterogene krefter og nivåer *samvirker og samholdes*, ikke at forskjeller oppheves. Dette skiller seg fra et syn hvor f.eks. id-krefter integreres ved en strukturell *omforming* på et "høyere nivå" (se f.eks. Kernberg, 1976). Kristeva har slik sett ikke noe *hierarkisk* struktur-begrep. Bevegelsen blir *selv* strukturerende i hennes teori.

Kristeva vektlegger og fremhever derved dét i psykoanalysen som frisetter krefter, kreativitet og/eller opprør, som utvider det psykiske rom og muliggjør nye posisjoner:²² Terapi vil overordnet være en prosess hvor livet kan settes i bevegelse, hvor jeg gjeninsettes i en skapend og omveltende dimensjon, - en prosess som kanskje truer min trygghet og sikkerhet, men til gjengjeld åpner meg for mulighetene og mangfoldet.

²² Jeg skal ikke gå inn i debatten rundt lacanianernes angrep mot ego-psykologien som en "tilpassnings"-psykologi og en lykke-religion, da det her ikke er rom for en grundigere teoretisk sammenligning av så forskjellige språk. Motsatsen til Kristeva her, vil bl.a.være den mer populære (mis)oppfatningen man ofte møter (- hvor den enn henter sitt stoff fra -); at psykoanalysen dreper kreativitet, reduserer mennesker til "strømlinjeformede" vesner hvor anderledesheten taes bort, osv. - jfr. de helsides avisannonsene hvor man nettopp har korset seg over hva som ville ha skjedd hvis våre store forfattere hadde forvillet seg inn i terapi-rommet!

Heller ikke teoretisk gir dette et perspektiv for den som søker en fast og sikker viten, men det ivaretar personens mysterium. Det er et annet nivå enn der hvor vi mener oss å vite. Og om vi også trenger det nivået hvor vår "viten" er, så vil dette andre perspektivet tjene til igjen å kaste omkull vår sikkerhet og berge oss fra absoluttenes tilstivnende grep. Det gir oss ikke noe å klamre oss til, men åpner oss kanskje for livets overumplende strøm.

Utgangspunktet for denne oppgaven har vært det ordløse i den form det bryter gjennom i Lines erfaring; d.v.s. det *smertelig* ordløse, isolasjonens ukommuniserbare sted hvor alt går istykker. Den dimensjonen ved det ordløse som er skapende og livgivende - f.eks. i kunstens forløsning, i kjærlighetens henrykkelse, i fantasiens lek - blir mindre utforsket på bakgrunnen av Lines materiale. Kristevas teori favner imidlertid også som nevnt disse dimensjonene.

Men fanger den som *ikke-språklig* det vi kunne kalle "*innholdssiden*" i Lines opplevelse? Fanger den kvaliteten ved det ordløse som et "sted", et positivt "noe" som erfares som utenfor språket; nemlig bildene, fargene og formene i "den Blå-Verden-Bortenfor"; - det "gråblå og det sorte, sorte sluket. . . . tang som duver . . . .mørke og farver. . .". Den stumme verden hun trekker seg tilbake til.

Ilg. Kristeva, karakteriseres galskapen ved at det symbolske bryter sammen og det semiotiske tar over, for å si det skjematisk. I forhold til Lines materiale gir det også mening å se det i dette lyset: Det symbolske bryter sammen både i sitt menings-skapende og i sitt samfunns-tilknyttende aspekt (umulig å si noe + brudd i relasjon). Men dette "stedet", som er blottet for *språklig* mening, er der ikke en *affektiv* "mening" der, har ikke bildene et "innhold"? Der er iallefall ikke bare "Intetheten", om enn det noengang synes nære på. . . . Og andre ordløse erfaringer, det skapende ordløse, kunstopplevelsen, den religiøse erfaring, . . . er de erfarbare som "noe", bare i den grad de spiller med i det symbolske som i en "sekundær tilbakevenden" (jfr. s.53), som en prosess i språket? Og hva vil det da *si*, at disse

erfaringene struktureres i språket?

Det som reiser seg her, er i mine øyne en grunnleggende problematisering av den strukturalistiske thesen om at språket skaper vår verden, slik denne videreføres hos "de franske". Det berører derved implisitt det lacanianske prosjektet om å berge og frigjøre drifts-begrepet fra enhver biologisme ved å forankre det i en annen dimensjon.

Hos Kristeva kommer det semiotiske til syne gjennom språket: Tenkt adskilt fra det symbolske, innebærer det semiotiske galskapens kaos. Dette kan være en nyttig grenseoppgang mellom kreativitet og galskap. Men et spørsmål blir hvilken status begrepene 'symbolsk' og 'språk' får. I stor grad synes der i de poststrukturalistiske teoriene å bli satt likhetstegn mellom de to begrepene: Den eneste måten jeg mener en kan forstå dette på, er da at 'språk' får en mye videre betydning enn slik vi vanligvis forstår 'språk' og språkstruktur.

Slik det fremstår, så vil alt som overhode har *form* være "språk". En vil i dette perspektivet måtte tenke at f.eks. et bilde av Cezanne, med sin stramme komposisjon, eller et kubist-maleri med sine strenge formale karakteristika, vil være et overveiende symbolsk uttrykk, mens et "heftig" maleri av Mittendorfer eller andre vil være et overveiende semiotisk uttrykk. Dette synes jo å kunne gi mening i og for seg, - men *hvorfor denne ekstrapolering av en språkets terminologi?* Et bilde er jo ikke et språkuttrykk i den forstand vi tenker språk som ord, semantikk og syntaks. Det kan enten være et 'språk' i overført betydning, eller begrepet 'språk' utvides til å dekke nye områder, inntil språkstruktur synes å gli over til å bli et ontologisk begrep. At "alt er språklig strukturert" blir til at "alt er språk", der er ikke noe (som kan tenkes) utenfor språk, og språkstrukturen blir gjort til en slags verdens substans, om enn i aldri så prosessuelle termer (jfr. fornote s.17). Utgangspunktet er igjen "tegnets arbitrære karakter", i betydningen "tilfeldige oppdelinger av et kontinuum" (jfr. s. 16). Fordi språk-tegnet settes som punktueringen av kaos, blir enhver form, forskjell og differensiering, del av språket. Fordi språkets struktur skaper verden for oss, blir strukturering og språk og virkelighet gjort identisk.

Dette synes å være et grunnleggende, men mer filosofisk problem, som det vil føre for langt å forfølge her. Det får imidlertid konkrete nedslag og konsekvenser i klinisk litteratur: For eksempel kan vi lese hos Rossolato (1978, s.307) at i det hysteriske symptomet vil "the body manifest *signifiers*", og i psykosen er "the delusional metaphor linked with a lack in the *metonymic* relation with the mother" (mine uthevninger). Hva betyr dette? Det skulle kanskje kunne oversettes med at det kroppslige symptomet får symbol-karakter ved å bli bærer av et fortrengt betydnings-innhold. Og at den schizofrenes vrangforestillinger er knyttet til et forhold til mor som del-objekt. Ettersom kroppen ikke er et språkuttrykk og relasjoner ikke er språkprosesser, må slike utsagn etter min mening *selv* forstås som metaforer, eller bilder, og en risikerer å vikle seg inn i evige fordoblinger av terminologi ved å presse alt inn i en språkets struktur. I verste fall ender en opp med et "kanaans språk", forståelig kun for de innvidde og med liten heuristisk verdi.

Nå er det ikke min mening her å forkaste den lingvistiske tilnærming: Jeg mener at den har henledet oppmerksomheten på fundamentale spørsmål i en dyptpløyende tenkning rundt menneskets væren i verden ; hvordan vi er uløselig forbundet med andre; at det bare er i samfunn vi fødes som mennesker ; vår erfarings og vår subjektivitets konstituerende elementer.; etc. Som nevnt i forbindelse med Kristevas perspektiv, er kanskje den post-strukturalistiske psykoanalysens fremste styrke at den utfordrer våre "sannheter" om at ting er slik-eller-slik, og at den derved kan være en befrielse fra dogmatismens statiske ståsted.

Men i forhold til denne oppgavens tema - det ordløse - er det et poeng at der også er en *grense* for hva en meningsfylt kan si er "språklig". Naivt sett - og det naive er kanskje ikke alltid så langt fra en sannhet - så er der faktisk i vår erfaring et uendelig rom av "det ordløses frie spill". Naivt sett så er der faktisk, ikke bare ord, men også følelser, kropp og sansning som "driver" oss. Min forståelse stopper opp der hvor menneskets "drift" blir en språklig strukturert bevegelse.

Det er vanskelig å plassere Kristeva i forhold til denne type problematisering. Likedan som sin egen teori, utfordrer hun enhver etablert sannhet, setter den på prøve, i nye og overraskende posisjoner. Hun har som utgangspunkt bl.a. de strukturalistiske innsikter, for så kritisk å gå videre fra dem (se s. 34); psykoanalytisk er hun barn av Lacan, men baner andre og nye veier.

Det tidlige oppgjøret med strukturalismen og den tradisjonelle lingvistikken (Séméiotké,1969) , bærer bud både om selvstendigheten i hennes standpunkter og om hennes mest grunnleggende intuisjon: Nødvendigheten av å utforske menneskets subjektivitet og dets utenom-språklige dimensjon. Ankepunktet hennes er, slik Witt-Brattstrøm formulerer det, at en ser på språkets indre sammenheng, men "ikke regner med selve bæreren av språkstrukturen - *det menneskelige individet*. Samtidig forbigår en helt det faktum at dette talende subjektet *er bærer også av mangelen på språklig struktur.*" (1990,s.14)(mine uthevninger) Individet som bærer av det språkløse blir, som vi har sett, et utgangspunkt og et fokus for Kristevas teori.

Fra dette utgangspunktet vil jeg hevde at hun formulerer en teori som *åpner* for å se på former for ordløs erfaring også som et "sted" og et positivt "noe"; et "innhold" som ikke er språklig strukturert. Individet fungerer ikke bare i et spenningsforhold mellom språk og det radikalt Andre forstått som det negative, tomheten og Intetheten. Det fungerer også innenfor et register hvor "mangelen på språklig struktur" må sees potensielt som noe positivt annet : Slik jeg ser det, vil f.eks. Lines bilder kunne tenkes innenfor et slikt register. Likeledes øyeblikk i tilblivelsen av et kunstverk, og t.o.m. aspekter ved el. forløpere til de øyeblikk av intellektuell innsikt hvor det "går opp et lys" for en. "Fødsels-prosesser" av alle slag. Erfaringer som ikke kan reduseres til noe språklig strukturert, men som likevel er annet enn tomhet eller kaos (jfr. s.38, den "objektive ordning" av den semiotiske chora, som en parallell til dette).

Dette erfaringsområdet kan heller ikke likestilles med bildene og fantasienes i det Imaginære: Det er underlagt en annen logikk. Speilstadiet som setter den Imaginære orden er det første thetiske moment, d.v.s. allerede en begynnende språklig el. symbolsk strukturering (jfr. s. 45). Det er mulig å forstå det som at Kristeva setter det semiotiske inn som en åpning mot det Réelle (i lacaniansk forstand), et slags overlappende "område" mellom det Réelle og den Imaginære strukturering. Hvis det Réelle unndrar seg enhver erfaring, så er der bare en språklig strukturert virkelighet tilbake. Men ved det semiotiske, åpner Kristeva en forbindelse til det som *ikke* er språklig strukturert, d.v.s. det språket aldri kan fange,

men som ikke desto mindre bryter igjennom i erfaringen. Slik sett er det parallellt til et perspektiv som ligger *i kîm* i Lacans formulering av "point de caption", hvor det Réelle bryter gjennom i talen. Forøvrig er vel noe av poenget med å innføre en ny terminologi her, at Kristevas teori ikke uten videre kan passes inn i Lacans formulering av de tre Ordner, men nettopp vil fremheve noe annet.

De forskjellige dimensjonen ved det ordløse synes å være et grenseområde som mennesker har strevd med å formidle til alle tider, vel vitende om at det ikke kan underlegges språkets logikk, men er av en annen karakter. Kristeva peker på dets virke også i hele vår sivilisasjons myter, litteratur, og i religiøst språk. Erfaringer av det ordløse går langt utover de mer begrensede perspektivene jeg har trukket opp utfra Lines erfaring i terapi. Ikke underlagt språkets logikk, kan en på ett vis si at dette ordløse lever sitt eget liv utenfor språkets grenser. I den forstand er det mulig å snakke om det bare *i etterhånd*, i ufullstendige beskrivelser, i utsagn som alltid vil måtte ledsages av et "ikke det heller", ettersom det ordløse alltid vil være noe Annet. I språket får det først og fremst rom ved sine spor, sin virksomhet: Om det i egentlig forstand er uutsigbart, kan det ikke desto mindre tenkes som den grunnleggende prosessen som bærer vår erfaring. Slik sett er det ordløse *den andre siden* av den frigjørende, euforiske oppdagelsen :

- det går an å snakke ! - tale er mulig!
-

Budbringeren kommer på lline
med sitt budskap i blått

.....

naken bærer han
sin kropp
hans verden
er dansen over den smale llinje
trår han fell
når aldri
ordet fram

.....

kvelders blå samles
i denne snor
og bølgene i den
varsler nye ord
allerede sagt
nye sanger

allerede sunget

Jan Erik Rekdal:
Linedanseren
Dreyer, 1976

Referanser

- Anzi u, Didier (1970) *Skin ego*, i Lebovici og Widl cher, 1980
- Barthes, Roland (1970) *L' trangere*, "Quinzaine Litt raire" ,94, Mai 1-5, 1970, pp 19 - 20.
- Balint, Michael (1968) *The Basic Fault - Therapeutic Aspectss of Regression*, Tavistock Routledge, London 1989
- Beckett, Samuel (1953) *Watt* Norsk oversettelse i *Samuel Beckett watt . noveller . tekster .* Oslo 1976
- Benveniste,  mile (1958) *De la subjectivit  dans le langage*, i Benveniste 1966
- " " (1966) *Probl mes de linguistique générale 1*, Gallimard, Paris 1966
- de Bianchedi, Elisabeth, et al. (1984) *Beyond Freudian Metapsychology* International Journal of Psychoanalysis, vol.65, 1984, s.389-397
- Bick, Esther (1968) *The experience of skin in early object relations*, Int. Journ. of Psychoanalytic Psychotherapy, vol 49, Jason Aronson, New York 1968
- Christensen, Bente (1988) *Spr k og subjekt: Noen sentrale id er i moderne fransk feminisme*, Sosiologi idag 2 / 1988
- Collin, Francoise (1985) *Entretien avec Julia Kristeva réalisé par Francoise Collin*, Les Cahiers du Grif, 32,  dition Tierce, Paris 1985, pp 7-23
- Culler, Jonathan (1976) *Saussure*, Fontana Modern Masters, Cornell University 1986
- Derrida, Jaques (1967) *L'écriture et la différence*, Ed. du Seuil, Paris 1967
- Fairbairn, W.R.D. (1940) *Schizoid Factors in the Personality*, i Fairbairn 1952
- " " (1946) *Object-relationships and Dynamic Structure*, i Fairbairn 1952

- Fairbairn, W.R.D. (1952) *Psychoanalytic Studies of the Personality*,
Routledge & Kegan Paul Ltd, London 1952
- Fletcher, J. & Benjamin, A. (1990) *Abjection, Melancholia, and Love The Work of
Julia Kristeva*. Routledge, London 1990
- Freud, Sigmund (1914) *Zur Einführung des Narzissmus*, dansk overs. i
Metapsykologi 2, Hans Reitzel forlag, Kbh. 1974
- " " (1915a) *Triebe und Triebchicksale*, dansk overs. i
Metapsykologi 1, Hans Reitzel forlag, Kbh. 1974
- " " (1915b) *Die Verdrengung*, i ibid
- " " (1915c) *Das Unbewusste*, i ibid
- " " (1920) *Jenseits des Lustprinzips*, dansk overs. i
Metapsykologi 2, Hans Reitzel forlag, Kbh. 1976
- " " (1923) *Das Ich und das Es*, dansk overs. i ibid
- " " (1933) *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die
Psychoanalyse*, på norsk som *Nytt i
psykoanalysen*, Gyldendal Fakkell, Oslo 1967
- Gross, Elisabeth (1990) *The Body of Signification*,
i Fletcher & Benjamin, London 1990
- Gunderson, John G. (1984) *Borderline Personality Disorder*, American
Psychiatric Press, Washington 1984
- Haugsgjerd, Svein (1986A) *Grunnlaget for en ny psykiatri*,
Pax forlag, Oslo 1986
- " " (1986B) *Jaques Lacan og psykoanalysen*
Gyldendal Fakkell, Oslo 1986
- " " (1990) *Lidelsens karakter i ny psykiatri*,
Pax Forlag 1990
- Igra, Ludvig (1984) *Objektrelasjoner och psykoterapi*,
Natur och Kultur, Malmø 1984
- " " (1988) *På liv och død*, Natur och Kultur, 1988
- Isaacs, Susan (1948) *The Nature and Function of Phantasy*,
i Klein et al., 1952
- Kernberg, Otto (1976) *Object-Relations-Theory and Clinical
Psychoanalysis*, Jason Aronson Inc., N.Y.

- Klein, Melanie (1930) *The Importance of Symbol-formation in the development of the Ego* i Klein, 1948
- " " (1932) *The Psycho-Analysis of Children*,
Virago Press , London 1989
- " " (1946) *Notes on some Schizoide Mechanisms*
i Mitchell, J.: The selected Melanie Klein
- " " (1948) *Contributions to Psychoanalysis*, The
International Psychoanalytic Library, nr.34,
Hogarth Press Ltd., London 1948
- Klein et al. (1952) *Developments in Psychoanalysis*,
The International Psychoanalytic Library nr.43,
Hogarth Press Ltd, London 1952
- Killingmo, Bjørn (1971) *Den psykoanalytiske behandlingsmetode -
prinsipper og begreper*, Universitetsforlaget,
Oslo 1971
- " " (1989a) *Beyond Semantics. A clinical and Theoretical
Study of Isolation*, International Journal of
Psychoanalysis
- " " (1989b) *Conflict and Deficit: Implications for Technique*.
International Journal of Psychoanalysis,
vol 70 , 1989, s.65-79
- Kristeva, Julia (1966) *Word, Dialogue and Novel*, i Moi, 1986B
(1968) *Semiotics: a Critical Science and/or a Critic of
Sciences*, i Moi 1986B
- " " (1973) *The System and the Speaking Subject* ,
i Moi 1986B
- " " (1974) *La révolution du langage poétique*, Edition du
Seuil, Paris 1974
- " " (1977) *Polylogue*, Coll. Tel Quel, Édition du Seuil,
Paris 1977
- " " (1979) *Le vréel*, i *Folle vérité*, ouvrage collectif ,
Coll. Tel Quel, Éditions du Seuil, Paris 1979.

- Kristeva, Julia (1980) *Pouvoirs de l'horreur*, Coll. Points, Édition du Seuil 1980
- " " (1981) *Desire in Language*, Basil Blackwell, Oxford 1981
- " " (1983) *Histoires d'amour*, Éditions Denoël, Paris 1983
- " " (1985) *Au commencement était l'amour: Psychanalyse et foi*. Textes du XXe siècle. Hachette 1985
- " " (1987a) *Soleil noir. Dépression et mélancholie*. Coll. Folio Essais, Éditions Gallimard, 1987
- " " (1987b) *On the melancholic imaginary*, i Rimmon-Kenan, ed. 1987
- Lacan, Jaques (1966) *Écrits*, Edition du Seuil, Paris 1966
- " " (1949) *Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je*, i *Écrits*, 1966
- " " (1953) *Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse*, i *Écrits*, 1966.
- Laplanche, J. & Pontalis, J-B. (1967) *The language of Psychoanalysis*, engelsk oversettelse The Hogarth Press, London 1973
- Lebovici, S. & Widløcher, D. (ed.) *Psychoanalysis in France*, International Universities Press, Inc. New York 1980
- Lechte, John (1990) *Julia Kristeva* Routledge, London 1990
- " " (1990A) *Art, love and melancholy in the work of Julia Kristeva* i Flechter & Benjamin 1990
- Lewis, P.E. (1974) *Revolutionary Semiotics*, Diacritics, Fall 1974 vol.IV, no.3, Cornell University, N.Y.
- Lübcke, Poul, red. (1982) *Engagement og forståelse*, Vor tids filosofi 1,
" " *Vitenskap og sprog*, Vor tids filosofi 2,
Politikens forlag, København 1982
- " " (1983) *Politikens filosofileksikon* København 1983
- Lund, E., Pihl, M., Sløk, J. (1962) *De europeiske idéers historie* Gyldendal, København 1962

- Mahler, M., Pine, F. Bergman, A. (1975) *The Psychological Birth of the Human Infant*, Basic Books, Inc. New York 1975
- Matthis, Iréne (red) (1986) *Gräns och rörelse, Teman i fransk psykoanalys*
Natur och Kultur, 1986
- Mitchell, Juliet (1986) *The selected Melanie Klein*
Penguin Books Ltd, London 1986
- Moi, Toril (1986A): *Semiotikk, Psykoanalyse og kjærlighet*,
Norsk Litterær Årbok 1986
- " " (1986B): *The Kristeva Reader*, Blackwell,
Oxford 1986
- " " (1987) *Depresjonens svarte sol*, Vinduet nr 4 / 87
- Nilsson, Alf (1989) *Att stångas och vredskas med Jaques Lacans
texter* i Sveriges Psykologförbund Psyk. tid.nr.19
- Norris, Christopher (1982) *Deconstruction. Theory and Practice*
Routledge, London 1988
- Olivier, Christiane (1980) *Enfants de Jocaste, eng. overs. Jocasta's
Children*, Routledge, London 1989
- Platon (ca.300 f.Kr.) *Parmenides*, E.A.Wyller's oversettelse,
Klassikerbiblioteket, Aschehoug, Oslo 1966
- Rasmussen, René (1987) *Det spærrede subjekt. En introduktion til Lacan.*
Impuls, nr. 3, 1987
- Reeder, Jurgen (1988) *TALALYSSNA, Et esså om den specifika
skillnaden i Jaques Lacans psykoanalys.*
Symposion bokförlag, Stockholm 1988
- " " (1990) *Begär och etik.* Symposion bokförlag,
Stockholm 1990
- Rimmon-Kenan, S. (1987) *Discours in Psychoanalysis and Litterature*,
Methuen & Co. London 1987
- Rosolato, Guy (1978) *Symbol Formation* International Journal of
Psychoanalysis, Vol 59, 1978, s.303-313
- Roudiez, Leon S. (1984) *Introduksjon* til oversettelsen av Kristeva 1974,
Columbia University Press, N.Y. 1984

- deSaussure, Ferdinand(1916) *Cours de Linguistique Générale*,
svens oversett. BoCavefors Bokförlag, 1970
- Segal, Hanna (1964) *Introduction to the work of Melanie Klein*
Basic Books Inc /Harper, New York 1964
- " " (1955) *Notes on symbol formation*, Int. Journ.Ps.an.
- Varvin, Sverre (1985) *Speilstadiet - Den Imaginære og den symbolske
orden .En introduksjon til noen begreper fra den
lacanianske analyse . Agrippa, vol.7,nr.3,1985*
- Winnicott, D.W. (1971) *Playing and Reality*,
Penguin Books, Middlesex 1971
- Witt-Brattstrøm, Ebba(1990) *Stabat Mater. Julia Kristeva i urval.*
Natur og Kultur 1990.
- Wittgenstein, Ludwig (1921) *Tractatus logico-philosophicus* ,
Suhrkamp Verlag, Frankfurt 1963
- " " (1953) *Philosophische Untersuchungen*
Suhrkamp Verlag, Frankfurt 1971